

Jelige: TAVASZ

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR SZAK

Vásárhelyi-e a vásárhelyi Mária-cantilena?

2012

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	- 1 -
BEVEZETÉS	- 2 -
1. A SZÖVEGEK KÖZLÉSE	- 3 -
1.1 BETŰHÍV ÁTIRAT	- 3 -
1.2 SAJÁT OLVASATOK.....	- 11 -
2. SZÖVEGVIZSGÁLAT	- 15 -
2.1 MŰFAJ	- 15 -
2.2 ÍRÁSKÉP	- 16 -
2.2.1 Általános különbségek	- 16 -
2.2.2 Huszita-írás és a mellékjeles írás viszonya.....	- 17 -
2.3. A KÓDEXEKET ÍRÓ KEZEK JELLEGZETESSÉGEI	- 18 -
2.4 NYELVEZET ÉRTELMEZÉSE; KULTÚRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK; SZERKEZETI LEHETŐSÉGEK	- 19 -
2.4.1 Nyelvezet különbsége, kulturális változás	- 19 -
2.4.2 Szerkezeti lehetőségek.....	- 31 -
3. UTÓÉLET	- 33 -
4. ÖSSZEGZÉS	- 40 -
5. JEGYZETEK	- 43 -
FORRÁSOK, HIVATKOZÁSOK.....	- 56 -

Bevezetés

A tanulmányban a XVI. század elején élt ferences szerzetes, Vásárhelyi András, szövegét vizsgálom nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szempontból. A vizsgálat során megszületett a feltevés: a szöveget nem Vásárhelyi szerezte. Lehet ugyanis valamely korábbi szöveg feldolgozása, vagy visszavezethető egy elveszett latin vagy cseh nyelvű szöveg (akár régebbiről származó) fordítására. A huszita hatású első kézirat azonban további nehézségekhez vezet. Az írásos változatai jelentős eltéréseket mutatnak. Ez arra enged következtetni, hogy az eredeti szöveg átalakítható az aktuális eseményekre való reflektálás érdekében, megőrizve az ének áhítatos hangvételét valamint nyelvi és tartalmi jellegzetességeit.

A szövegeket összehasonlítva a szerkezetet és kulturális vonatkozás változásokat vizsgáltam. Stróféként bizonyos kritikus szavak etimológiáját és jelentésének fejlődését is megvizsgáltam a lejegyző kezek hangjelölési szokásainak elemzése mellett. A tanulmányban nagy szerepet kapnak a lejegyző által észlelt és kijavított, valamint változatlanul hagyott hibák, tévesztések.

1. A szövegek közlése

1.1 Betűhív átirat

A szöveg két hosszú változatban és néhány töredékben maradt ránk. A Mária-cantilena két leghosszabb szövegváltozatát a Peer-kódex (Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000) és Thewrewk-kódex (MTA Nyelvtudományi Intézet, 1995) hasonmás kiadása alapján rekonstruáltam. Meg kell jegyezni, hogy a képek gyenge minőségűek, ráadásul a Peer-kódex képein látszik, hogy az eredeti szöveg számos helyen sérült, illetve a kézírás és a javítgatások is nehezítik az olvasást. Igyekeztem mindenben követni az eredetit: a javításokat hasonlóan jelöltem; ahol folyadék borult a szövegre és elhalványul a szöveg, ott szürke betűszínt használtam. Ahol a szöveggörnyezetből kitűnő, erősebb, vastagabb a vonalvezetése a kéziratnak, ott félkövér betűt használtam. A Peer-kódex esetében a „z” betűket kétféle jellel jelöltem, attól függően, hogy az alsó szár hurkot formáz-e vagy sem, de ezt csak esztétikai szándékkal tettem. A versszakok elkülönítésére szolgáló jelként „X”-et használtam ott, ahol az eredeti szövegben is előfordult. A szövegeket a hasonmás átirat alapján szedtem, majd a Régi magyar codexek (Nyelvméltár, 1874) kötetben olvasható szövegeket is közlöm.

(A *Jegyzetek* szakaszban közlöm a Régi magyar codexek kiadványaiban található előszavak a Vásárhelyi-cantilenájára vonatkozó írói kezekről, tördelésről, eredetiktől szóló sorait.)

Töredékes formában megtalálható a cantilena hét sora a Pozsonyi-kódexben (Nyelvméltár, 1885), egy (egyházi értelemben) szolgáló leány prózai áldozó imádságának sorai között. Fontos kérdés, hogy a töredékes közlés célja az, hogy kiemelje azt a hét soros szakaszt; vagy jelzésértékkel jelenik meg, mert ismert az elkezdett szöveg folytatása.¹

A Gyöngyösi-kódex (Nyelvméltár, 1874) Különféle apró imádságok című szakaszában az egyik imádságának szövege és a Mária-cantilena néhány szakasza meglepően hasonlít egymásra, ezért azt a kibővített változatot is közlöm.

Átszerkesztett formában fennmaradt szövegek közül Kuun-kódex (Magyar Helikon, 1979) hasonmás kiadása alapján közlöm azt a változatot is. Valamint Hajnal Mátyás szíves könyvecskéjéből (Balassi Kiadó, 1992) származó kilenc versszakos énekét is feltüntettem. A

¹ A tény, hogy a jelenleg ismert leghosszabb szövegváltozatok egyes részei elhagyhatók vagy bővíthetők úgy, hogy az eljárás során létrejött új változat az aktualitások tükrében áhítatos, vallásos tartalmat közvetítsen, de az éneklés miatt megőrizze az eredeti szerkezetet – azt sugallja, hogy a szöveg gondolatvilágainak gazdagsága és témaágaztságának rugalmassága megengedi a változatos helyzetű felhasználását.

Cantus catholiciben (Kisdi Benedek, 1651) megjelenő változatot is, illetve a Cationale catholicumban (Domokos Pál Péter, 1979) található véglegesnek tekinthető változatot is vizsgálom. Mindezek az *Utóélet* szakaszban találhatók meg.

1. Táblázat: Peer-kódex és Thewrewk-kódex

Peer-kódex (hasonmás kiadás alapján)	Thewrewk-kódex (hasonmás kiadás alapján)
^{cantilena} Angeloknak nagfagws azzonnya · Wr ihûfnak bodogfagos Annya : meñorfagnak 3ephleges aÿtoÿa X: paradÿcho// //mnak vagh zeles kapwÿa X Noked zolonk 3ÿzeknek viraga : mend 3enteknek olÿ nagh vigafaga ange// //loknak 9 nagh tÿ3tafaga paradÿchomnak patri archaknak 9 nagh dÿchofeghe X Dÿchedÿel angeli 3ekodben · feraphÿnnak 3enth 3eretetÿben · kerw //bÿnnak nagh bÿlche //fegheben : 3ekeseknek bÿlch ÿteletÿben X Read neznek 3enteknek zemeÿ : es veneknek keserwes 3ÿweÿ : es arwaknak nyomotolth ÿhaÿ : bwn9ff9knek ohaÿto lelkeÿ X Esede3zel mÿ nagh ÿgazfagonk : hogh mÿ 3w9nkert mÿ nagh batorfagonk : 3ent	Angialocnac nagyfagos azzo nya wr iefufnac bodogfagos zent ^{aña} menyorszagnach zeepseg9s aÿtoya paradicz// mnac nag zel9s capwÿa Nekwd zoloc zyzecnec wÿra// ga myndzenteccnec ew nagÿ wÿgafaga angialocnac ew nag tyztafaga patriarchacnac es ew nag warafa Dyczedk// yel angialÿ zekedben feraphy// nocal zent zeretet9dben kerw// //binocnac na9 bwlczefeg// //ben zekefecnec na9 bwlcz yteletÿben Read neznech zenteccnec zemeÿ ez w9giec// nec keferwes zyneÿ es ar// wacnac nyomorwlt ehaÿ bynes nepnec ohaito lelkeÿ Esedezzel my nag ygaz// fagwnc fok bynewncrwl my nag batorfagwnc ze// nth fyadnac my nag tyz// teffegwnc halaloncrol mÿ nag remenfegwnch Aldot

fÿadnak mÿ nagh tÿztessegonk: halalonk” „^{rol} nak mÿ nagh remenfeghõnk X Aldoth the legh ihûfnak daÿkaÿa : zenth athÿanak draga kench tartoÿa : zent leleknek o megh nÿwgo3toÿa eÿga3fagnak megh vÿlagofõÿtoÿa X Scegel’ed megh the benned bo3o bÿ3okot : engezte’ megh a3 apostolokot fordeÿch ho33ank a3 martÿromokoth: tereÿch ho33ank a3 confello// //rokoth X Dÿchõfeghes 3enteknek mondafÿ zenth haromfagnak nagh tÿtheq tanacÿ : apostoloknak zent predicalafÿ : martÿromoknak nagh 3ok ‘kyn vallafÿ X Emleke33el angelÿ efefrõl : emlekey3el Ewanak vethkerõl : Emleke33el a3 nagh vÿ3 o3õnrõl nyer ÿrgalmath kegelmeth a3 nagh vr ÿftentõl X Sÿradalmas nekõnk mÿ elethõnk : es mÿ// //nekõnk mÿ fok vetke3etõnk rettenetes nekõnk vethke3etõnk ha te nem lees nekõnk mÿ nagh fceghedelmõnk X Arwafagnak kegyes tap//	te leg Jesufnac daÿcaÿa Zent atiacnac draga kencz . tartoia zent lelecnec o nag nwgõffaga ygazfagnac me// gÿ wygaztaloya Segellÿed meg te benned bÿzocat en// geztellyed meg az apostolo// cat fordoÿcz hazzanc az con// fellorocat mert czac te wag my nag remenfegwnc Dÿ// czõfeges zentecnec mondafÿ zent harmonfagnac nag tytkos tanachÿ apostolocnac predÿ// callafÿ martyromocnac ew fok keen wallafÿ Emlekezzel angialy effettrõl emlekezzyel adam nag wetkerol emle// kezzÿel az nag wyz õzenrõl nÿer kegielmeth az nagy wr iftentõl SyradalmC nekwnc mÿ eletwnc yzamã// //do my fok wetkezetwnc rette //netes nekwnc nag effetwnc ha te nem leez my nag fe// gedelmwnc Arwafagnach kegies taplaloia wegÿecnec meg otalmazoia zegenec// //nec meg gazdageytoya zam ky wetefnec meg bodogoito// ya Syrodalmas nekwnc Zyletefwnc feledelmes mÿ fok yzamatwnc rettenetes nekwnc bay wywallfwnc
--	---

//laloŷa : ʔ3wegeknek megh oltalmazoŷa : zeghenŷeknek megh ǵazdagheŷtoŷa : ʒan// //kŷwetefeknek megh bodog// //eŷtoŷa X Sŷradalmas nekʔnk ʒwletetʔnk : fwgelmes fok hŷwolkodafonk : rettenetes nekʔnk baŷ vŷwafonk : ha the nem lees nekʔnk kegŷes taplalonk x Aʒʒonnŷonkh ʒephfeghes thŷwkʔre : ferfŷak// //nak tŷʒtes ǵʔzedelme : halot// //taknak nagh hŷedelme : ʔrdʔǵʔknk ʔ nagh tʔredelme X Rolad ʒʔlnak ʒenteknek mondaŷi: ʒenth haromŷag// //nak nagh tŷthcus tanacy: apoŷtolonak zent predŷcalafi : martŷromoknak dŷadalmaŷ// //faghŷ X Halottaknak megh ʒabadeŷtoŷa : tʔrokʔk// //nek megh nŷmoroŷtoŷa keralŷʔknak ŷʔ tanach adoŷa magyaroknak megh oltalmazoŷa : X Eʒt ʒerʒetek peŷtnk vaʔosaban: vgŷan ottan zent peter vlaŷaban : ʒwleteth vtan el mŷlth ŷdʔben: eʒer ʔth ʒaʒ ees nŷolch eftendʔben X Legen hala aʒ zent harom// //fagnak: aʒʒonkeppen aʒ	ha te nem leez mŷ nagy taplalafonc Azzonŷocnach zeepfeges tŷkere fyrŷacnac tyztes gŷzedelme halottak nac ew nag hŷedelme ʔrdeg ʔcnec ew nag teredelme Ro// lad zollnac zentecnec monda// ŷŷ zent haromŷagnac naǵ tyt// kos tanachŷ apoŷtolocnac zent predicallaŷŷ martŷromocnac naǵ fok weer hwllaŷŷ Halot //tacnac meg zabadoitia terekkecnec meg nyomoroŷ toia kŷralocnac yo tanacz adoia 'magiarocnac megŷ otalmazoŷa Leǵen hala az zent haromŷagnach azonkeppen az aldot iefuŷ// nac leǵen hala az zŷz mari anac welen ezwen mynd az bodogocnac Amen
--	---

aldoth ihûfnak legen hala a3 žŷ3 marianak: velem o3we mend a3 bodogoknak ily Amen Peer-kódex: Andreas de Sasarhel cantilenája a boldog szűzhöz Angeloknak nagfagws azzonya . Wr ihufnak bodogfagws Annya : meñorfagnak zephfeges aytoya paradychomnak vagh zeles kapuwy Neked zolonk zyzeknek viraga : mend zenteknek oly nagh vigafaga angeloknak ǫ nagh tyztafaga (paradychomnak) patriarchaknak ǫ nagh dychǫfeghe Dychedydel angeli zekedben . feraphynnak zenth zeretetyben . kerwbynnak nagh bǫlchefegheben : zekefeknek bǫlch yteletyben Read neznek zenteknek zemey : es veneknek keferwes žwwey : es arwaknak nyomorolth yhay : bwnǫffǫknek ohayto lelkey Efedezzel my nagh ygazfagonk : hogh my zwǫnkert my nagh batorfagonk : zent fyadnak my nagh tyztesfegǫnk : halalonk-nak-rol my nagh remenfeghǫnh	Thewrewk-kódex: Andreas de Sasarhl éneke Angialocnac nagyfagos azzonya wr iefufnak bodogfagos zent aña menyorzagnach zeepfegǫs aytoya paradiczomnac nag zelǫs capuwy Nekwd zoloc zyzecnec wyraga myndzentece nec ew nagy wygafaga angialocnac ew nag tyztafaga patriarchacnac es nag warafa Dyczekedyel angialy zekedben feraphynocal zent zeretetǫdben kerw binocnac naǵ bwlczefegheben zekefecnec naǵ bwlcz yteletyben Read neznech zentecnec zemey ez wǫgiecnec keferwes zyney es arwacnac nyomorwlt ehay bynes nepnec ohaito lelkey Efedezzel my nag ygazfagwnc fok bynewncrwl my nag batorfagunc zenth fyadnac my nag tyztesfegwnc halaloncrol my nag remenfegwnch
---	--

Aldoth the legh ihufnak daykaya : zenth athyanak draga kench tartoya : zent leleknek օ megh nywgoztoya ygazfagnak megh vylagofoytoya Scegel'ed megh the benned (bozo) byzokot: engeztel' megh az apoſtolokoth fordeych hozzank az martyromokoth : tereych hozzank az confessorokoth Dychօfeghes zenteknek mondafy zenth haromfagnak nagh tythcus tanacy : apoſtoloknak zent predicalafy : martyromoknak nagh zok kyn vallafy Emlekezzel angely eſefrօl : emlekezzel ewanak vethkerօl : emlekezzel az nagh vyz օzօnrօl nyer (yrgalmath) kegelmeth az nagh vr yftentօl Syradalmas nekօnkh my elethօnkh : es mynekօnk my fok vetkezetօnk rettenetes nekօnk vethkezetօnk ha te nem lees nekօnk my nagh fceghedelmօnkh Arwafagnak kegyes taplaloia : օzwegeknek megh oltalmazoya : zeghenyeknek megh gazdagheytoya : zankywetefeknek megh bodogeytoya	Aldot te leg Ieſufnac daykaya Zent atiacnac draga kencz tartoia Zent lelecne օ nag nwgoffaga ygazfagnac megy wygaztaloia Segellyed meg te benned byzocat engeztellyed meg az apoſtolocat fordoycz hozzanc az confessorocat mert czac te wag my nag remefegwnch Dyczօfeges zentecne mondafy Zent haromfagnac nag tytkos tanachy apoſtolocnac predicallafy martyromocnac ew fok keen wallafy Emlekezzel angialy eſſetrօl emlekezzyel adam nag wetkerօl emlekezzyel az nag vyz օzenrօl nyer kegielmeth az nagy wr iftentօl Syradalmas nekwnc my eletwnc yzamando my fok wetkezetwnc rettenet'es nekwnc nag eſſetwnc ha te nem leez my nag fegedelmwnc Arwafgnach kegies taplaloia wegyecne meg oltalmazoia zegenece meg gazdageytoia zam ky wetefne meg bodogoitoya
--	--

Syradalmas nekõnk zwletetõnk : fwgelmcs fok hywaolkodafonk : rettenes nekõnk bay vywafonk : ha the nem lees nekõnk kegyes taplalonk Azzonnyonkh zephfeghes thwõkõre : ferfyaknak tyztes gõzedelme : halottaknak nagh hyedelme : õrdõgõknek õ nagh tõredelme Rolad zolnak zenteknek mondafõ : zenth haromfagnak nagh tythcus tanacy : apostolonak zent predycalafõ : martyromoknak dyadalmaffaghy Halottaknak megh zabadeytoya tõrõkõknek megh nyomoroytoya keralyoknak yo tanach adoya magyaroknak megh oltalmazoya : Ezt zerzetek peltnek varofaban : vgyan ottan zent peter vcayaban : zwleteth vtan el mwlth ydõben : ezer õth zaz ees nyolch eftendõben Legen hala az zent haromfagnak : azonkeppen az aldoth ihufnak legen hala az zyz marianak : velem õzwe mend az bodogoknak Amen	Syradalmas nekwnch Zyletewnc feledelmes my fok yzamatwnc rettenetes nekwnch bay wywaffwnch ha te nem leez my nagy taplalafonc Azzonyocnach zeepfeges tykere fyrfyacnac tyztes gyezedelme halottaknac ew nag hyedelme õrdegõcnec ew nag teredelme Rolad zollnac zentecnec mondafy zent haromfagnac nag tytkos tanachy apostolocnac zent predicallafy martyromocnac nag fok weer hwllafy Halot tacnac meg zabadoitoia terekkecnec meg nyomoroytoia kylalocnac yo tanacz adoia magiarocnac megy otalmazoya Legen hala az zent haromfnach azonkeppen az aldott iefusfnac legen hala az zyz marianac welen ezwen mynd az bodogocnac Amen
---	--

Gyõngyõsi-kõdex: Kõlõnfõle aprõ imádságok (motívumok egy részének egyezése miatt)

„Irgalmaffagnak annya maria: menyorfagh beli zentheknék ekellége : Angelloknak azzonya :
zyzeknek vyraga : martiromoknak gezedelme : Confessoroknak Tikeree : purgatorium beli :
hallothaknak hyedelme : feldenualo bynes adamfianak nagh remenllege kerenk nemes
azzonyom ma ees Idenenk mynden koran : thamag the zenth fyadnak eleyben : ees neryed
nekenk zenth leleknek malazyth : ky villagoffyha megh my elmenketh : hogh || Thanulhaffwk
erthheffwk Tarthhaffwk : Lelkenknék idueffegere waloth amen.”

Pozsonyi-kódex: Áldozó imádságok (töredék)

Aangyaloknak nagyfagos azzonya
wr yefwfnak bodogfagos zenth anya
menyorzagnak zepfegws aytoya
paradychomnak nagy zelews kapwya
nekw d zolok zy||zeknek vyraga
mynd zentewknék ew nagy wygafaga
angyaloknak ew nagy tyztaffaga

1.2 Saját olvasatok

Ezt követően igyekeztem úgy átírni a leghosszabb szövegeket, ahogy azokat ma olvasnánk, néhány jellegzetességet megőrizve, ami megkülönbözteti egymástól a két változatot. Ezekben a szövegekben már a saját javaslataimat is megjelentettem, perjellel elválasztva az eredetitől. A két szöveg közti különbségeket vastag betűtípussal szemléltetem, csak a kevésbé egyértelmű, valamint nyelvtani különbségeket vizsgálom a következőkben. Szavak cseréjének magyarázatára akkor térek ki, amikor az a szöveg jelentését megváltoztathatja.

A rövidebb változatokat is átírtam, azoknak további vizsgálata érdekében. Ugyanis további eltérések figyelhetők meg a vélhetően legkorábbi Peer-kódex-beli változat és a rövid változatok között. A korábbi változatokat ebben a részben, a XVII. századiakat az *Utóélet* szakaszban közlöm.

Az etimológiai vizsgálat során közelebből vizsgált szavakat (és azoknak a Mária-cantilena szövegeinek vélhető keletkezési dátumáig A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában [Benkő Lóránd; Kiss Lajos, Papp László, 1967] közölt alakjaikat) a *Jegyzetek* elnevezésű részben táblázatba szedve közlöm. A betűhű átírat alapján indokoltnak vett változtatások mellett figyelembe vettem a szöveggörnyezet és a bizonytalan szavak jelentésmezeje alapján vélhető valószínűbb jelentést is, amikor a saját olvasatomban más forrástól eltérő változatot hoztam.

2. Táblázat: A Peer-kódex és Thewrewk-kódex szövegei saját olvasatomban

Angyeloknak nagyságus asszonya	Angyaloknak nagyságos asszonya
Úr Jézusnak bódogságos Annya	Úr Jézusnak bódogságos szent anya
Mennyországnak szépséges ajtója	Mennyországnak szépségös ajtója
Paradicsomnak vagy széles kapuja	Paradicsomnak nagy szélös kapuja
Neked szólonk szízeknek virága	Neked szólok szízeknek virága
Mendszenteknek oly nagy vigasága	Mindszenteknek ő nagy vigasága
Angyeloknak ő nagy tisztasága	Angyaloknak ő nagy tisztasága
Patriarcháknak ő nagy dicsősége	Patriarkáknak is ő nagy várása
Dicsekedjél angyeli székedben	Dicsekedjél angyali székedben

Serpahinnak szent szeretetiben Kerubinnak nagy bölcsességében Székeseknek bölcs ítéletiben Reád néznek szenteknek szemei És véneknek keserves szűvei És árváknak nyomorolt íhai Bűnösöknek óhajtó lelkei Esedezzél mi nagy igazságunk Hogy mi szűőnkért mi nagy bátorságunk Szent fiadnak mi nagy tisztességünk Halálunk(nak)ról mi nagy reménységünk Áldott te légy Jézusnak dajkája Szent atyának/atyjának drága kencs tartója Szent léleknek ő meg nyugosztója Igazságnak meg világosojtója Segéljed/szégyeljed meg te benned bozo bízókat Engesztelj meg az apostolokat Fordejcs hozzánk az mártíromokat Térejcs hozzánk az confessorokat Dicsőséges szenteknek mondási Szent háromságnak nagy titkos/titekú tanácsi Apostoloknak szent prédikálási Mártíromoknak nagy sok kín vallási Emlékezzél angyali esésről Emlékezzél Évának vétkérről Emlékezzél az víz özönről	Seraphinokkal szent szeretetödben Kerubinoknak nagy bölcsességében Székeseknek nagy bölcs ítéletiben Reád néznek szenteknek szemei Özvegyeknek keserves színei És árváknak nyomorult éhai/éjei Bínes népnek óhajtó lelkei Esedezzél mi nagy igazságunk Sok bínúnkrúl mi nagy bátorságunk Szent fiadnak mi nagy tisztességünk Halálunkról mi nagy reménységünk Áldott te légy Jézusnak dajkája Szent atyáknak drága kencs tartója Szent léleknek ő nagy nyugossága Igazságnak meg vigasztalója Segéljed meg te benned bízókat Engesztellyed meg az apostolokat Fordojs hozzánk confessorokat Mert csak te vagy mi nagy reménységünk Dicsőséges szenteknek mondási Szent Háromságnak nagy titkos tanácsi Apostoloknak prédikálási Mártíromoknak ő sok kín vallási Emlékezzél angyali esetről Emlékezzél Ádám nagy vétkérről Emlékezzél az nagy víz özenről
--	--

Nyer kegyelmet az nagy úr Istentől Sírodalmas nekünk mi életünk És mi nekünk mi sok vétkezetünk Rettenetes nekünk vétkezetünk Ha te nem lész nekünk mi nagy segedelmünk/szégyedelmünk Árvaságnak kegyes táplálója Özvegyeknek meg oltalmazója Szegényeknek meg gazdagítója Szám kivetéseknek meg boldogítója Sírodalmas nekünk születetünk Figyelmes sok hivolkodásonk Rettenetes nekünk baj vívásonk Ha te nem lesz nekünk kegyes táplálónk Asszonyonk szépséges tüköre Férfiaknak tisztos győzedelme Halottaknak nagy hiedelme Ördögöknek ő nagy töredelme Rólad szólnak szenteknek mondási Szent háromságnak titkos tanácsi Apostolonak szent prédikálási Mártíromoknak diadalmassági Halottaknak meg szabadejtőja Törököknek meg nyomorojtőja Kerályoknak jó tanács adőja Magyaroknak meg oltalmazőja	Nyer kegyelmet az nagy úr Istentől Síradalmas nekünk mi életünk Iszamandó mi sok vétkezetünk Rettenetes nekünk nagy esetünk Ha te nem lész mi nagy segedelmünk Árvaságnak kegyes táplálója (Öz)/vegyeknek meg oltalmazőja Szegényeknek meg gazdagítója Szám ki vetésnek meg boldogítója Sírodalmas nekünk születésünk Feledelmes mi sok isamatunk Rettenetes nekünk baj vívásunk Ha te nem lesz mi nagy táplálásonk Asszonyoknak szépséges tikere Fírfiaknak tisztos gyízedelme Halottaknak ő nagy hiedelme Ördegöknek ő nagy teredelme Rólad szólnak szenteknek mondási Szent háromságnak nagy titkos tanácsi Apostoloknak szent prédikálási Mártíromoknak nagy sok vér hullási Halottaknak meg szabadojtőja Terekkeknek meg nyomorojtőja Királyoknak jó tanács adőja Magyaroknak meg óalmazőja
---	---

Ezt szerezték Pestnek városában Ugyan ottan Szent Péter uccsájában Született után el múlt időben Ezer öt száz és nyolc esztendőben Légyen hála az Szent Háromságnak Azzonképpen az áldott Jézusnak Légyen hála Szíz Máriának Velem össze mend az bódogoknak Amen	Légyen hála az szent háromságnak Azonképpen az áldott Jézusnak Légyen hála Szíz Máriának Velem esszén mind az bódogoknak Amen
--	---

Gyöngyösi-kódex: Különféle apró imádságok (motívumok egy részének egyezése miatt)

„Irgalmasságnak annya Mária : Menyország beli szenteknek ékessége : Angyaloknak asszonya : Szízeknek virága : Mártíromoknak gyezedelme : Konfessoroknak tikeré : Purgatórium beli : Hallotaknak hiedelme : Feldenvaló bínas ádámfiaoknak nagy reménssége kérünk nemes asszonyom ma és Idének minden korán : Támadj te szent fiadnak eleiben : És nerjed nekenk szent léleknek malaszith : Ki világossíha meg mi elménket: Hogy tanulhassuk érthessük tarthasuk : Lelkeneknek idvüsségére valót ámen.”

Pozsonyi-kódex (töredék)

Angyaloknak nagyságos asszonya
Úr Jézusnak boldogságos szent anyja
Mennyországnak szépségös ajtója
paradicsomnak nagy szélös kapuja
néküd szólok szízeknek virága
mind szentőknek ő nagy vigassága
angyaloknak ő nagy tisztasága

2. Szövegvizsgálat

2.1 Műfaj

A Peer-kódexben olvasható változat elé utólag beillesztett *cantilena* műfaji megjelölés alapján feltűnően dallamos ének, vagy a műnek csak egy része meghatározott dallam alapján énekelhető. Azonban mindkét hosszú forrás ritmikailag instabil. A *cantilena* eredeti négy plusz hatos üteme alapján a *Salve mater misericordiae* dallamára énekelhető, így helyre került az ingadozó szótag szám, mert a kilenc, tíz és tizenegy szótagú sorok szabadon váltakoznak. (Vadai István)

A Cationale catholicumban ettől eltérő „ősforrás” lehetőséget találunk: a Vásárhelyi-cantilenát a *népénekek* közé sorolja. A „*Jublus aureus B. M. V.*” című száz darab négysoros és tíz szótagból álló versszakból felépülő középkori himnusz veszi mind szerkezeti mind ritmikai alapul. Azonban a Cationale catholicumban szövegében is váltakoznak a tíz és tizenegy szótagból álló sorok. Ebben a gyűjteményben, amelyben összesen nyolcszázhusz ének szerepel, ebből közel egy tucat ének épül az „*Angyaloknak nagyságos asszonya*” ének dallamára. Vélhetően a XVI. század végére már saját ritmus és dallam (nota) alapján énekeltek, és ezeknek az énekeknek sem szabályos szótagszámúak a soraik, ezek tíz és tizenegy szótagokból állóak. Ezek nem mutatnak ritmikai megfelelést az Cationale catholicumban közzé tett *Angyaloknak nagyságos asszonya* című énekkel.

A protestantizmus, illetve annak közvetlen előzményének tekinthető huszita mozgalom, valamint a reformáció énekhagyománya a katolikus hagyománytól nem eltérő, hanem annak szerves fejlődése. A protestáns felekezetek hatására terjedtek el a népénekek. Az énekek lehettek hálaadások, könyörgések, ünnepekre írt dicséretetek, himnuszok, imádságok; mindenesetre a felekezet mindennapi szerves életéhez kötődő tartalommal bírtak. A pap vezetésével karok és a közösség énekelt már akár nemzeti nyelven is. Jelentős szerepe van az egyén áhitatosságának hitelvekben való megerősítésében, valamint a közösség hit általi együvé tartozásának kifejezésében. A magyar katolikus lexikon alapján prédikációs szándék is egyértelmű jellegzetessége a népénekeknek. (Diós István; Viczián János, 1993) Tehát úgy gondolom, hogy akár (más magyartól eltérő) nemzeti nyelvre fordított (katolikus vagy valaha katolikusnak vélhető) szöveg is lehetett forrás.

A szöveg akrosztichont tartalmaz, a sorkezdő betűk Vásárhelyi András nevét rejtik, azonban ez a legteljesebb változatban is csak *Andreas de Sasarhel*-ként olvasható ki.

Lehetséges, hogy az eredeti szerkezetben értelmes szó a fordítás során eltorzult. Az éneket író kéz utólag javított a művön, így az eljárás során ki kellett volna javítani egy ekkora hibát, amit nem tett meg. Viszont egy ilyen szerkezet csak írásos formában mutatkozik meg igazán, amikor az olvasó tetszés szerint újraolvashatja, visszatérhet a részletekhez. Az akrosztichon kialakításában nagy szerepet játszhatott a versszakok esetleg sorok felcserélése, illetve versszakok teljes vagy egy részének megismétlése, szerkesztése. Az ismétlés, a gondolatmenet fenntartása segíti az éneklést, annak megtanulását. Viszont egy tizenhét versszakos mű esetén, amiben sok a hasonló szerkezet, nehézzé válhat a versszak kezdő hangjaiból egy nevet felismerni. Szükséges hozzá, hogy a közönség, közösség ismerje a szöveget, tehát látniuk kellett írott formában is. A későbbi változatok ezt mutatják, mivel a cantilena lerövidült kilenc strófára. Nemcsak az énekléshez, hanem a szerkesztéshez is írott forrás ismeretét tartom indokoltnak. Ugyanakkor a Peer-kódex-beli változatban a kolofon (olyan záró egysége egy műnek, ami a keletkezés körülményeit ismerteti) nélkül nem lenne teljes az akrosztichonos szerkezet. A kolofon hiányzik az összes többi szövegváltozatból. Így ellentmondásos helyzetet alakít ki a vers feltételezett akrosztichonos szerkezete.

2.2 Íráskép

2.2.1 Általános különbségek

A Peer-kódex-beli szöveg fontos kérdése, hogy a lejegyző fordító-e, vagy a szerző, vagy csak másoló. A Peer-kódexben vétett hibák áthúzással és folytatólagos beleírással, illetve utólagos betoldással javítottak. Feltételezhető tehát, hogy az 1508-as szöveg átolvasásra került a megírás után, ugyanazon kéz javította újra, ami azért jelentős, mert nemcsak utólagos javításokat tett, hanem amit eltérésnek, hibának vélünk a keletkezett szövegben, azok szándékos megtartásáról van szó. Így magyarázatként szolgálna arra, hogy az ellenőrzött szöveg változtatásai, tévesztései nem hibák, jelenlétük szükséges a teljes szövegkép vizsgálatához. Viszont az írásban számos olyan jellegzetesség látható, ami ma már fonetikai, hangzásbeli különbségekre vagy morfológiai sajátosságokra vonatkozik.

Amennyiben a lejegyző egyben szerző is, így értelmezhetők kísérletezésként vagy esetlegesen tapasztalatlanságból vétett hibaként, amik megbillentik a szótagszámot, rímet illetve az akrosztichont.

Azonban a fordítás ténye látszik a legbiztosabbnak. A szerző lehet egyben a szöveg első fordítója; újra fordítója, amennyiben nem ismert korábbi fordítást; valamint egy korábbi

fordítás másolója. A fordítás lehetséges forrását tekintve két lehetőség állhat fenn: latin, vagy cseh nyelvű (huszita helyesírású) egyházi ének. Az utóbbit a legtöbb szövegen általánosan megfigyelhető huszita helyesírás-elvek és a mellékjel nélküli írásmód keveredésével indokolnám.

2.2.2 Huszita-írás és a mellékjeles írás viszonya

2.2.2.1 Magyar kancelláriai írás

A magyar kancelláriai helyesírás története onnantól kezdődik, hogy Szent István megalapította a kancelláriai intézményt. Az intézményrendszer német mintára épült ki. II. András uralkodása után kezd állandósulni és a folyamat a tatárjárás után lezárul, amikor állandó jellegű hivattalá válik. A kancellárián kívül a hiteles helyek bocsáthattak ki okleveleket. Ezek a hiteles helyek egyházi intézmények voltak, bár feladatköre megegyezik a közjegyzőségével. Kezdetben ugyanis csak egyházi személyek rendelkeztek írástudással, a XIII. században jelentős előnyük volt a nemességgel szemben. A hiteles helyek és a kancellária között állandó levelezés folyt. A végleges rendszer a XV. századra alakul ki.

Az oklevél írás nálunk a kezdetektől a reformációig szinte kizárólag latin nyelvű volt, és a helyesírás kialakulásában a helyi latin ejtés volt a mérvadó. A X. – XI. században Magyarországra érkező szerzetesek latinja ófelnémet eredetű lehetett. Vannak azonban olyan jelölések, amik észak-olasz eredetet feltételeznek. Ezek mellett csekélyebb mértékben, de jelen vannak olyan jelölések, amelyek bizonytalanok: szláv (cseh, horvát, szlovén) vagy francia eredetűek lehetnek. (Kniezsa István, 1952)

2.2.2.3 Mellékjel nélküli írás

A magyar kancelláriai írásból közvetlenül kifejlődő írás típus, ahol az olyan hangokra (s, sz, c, cs, z, zs, ty, gy, ly, ny hangértékek esetében), amikre a latin betűkészletben nem találni megfelelőt vagy más hagyomány alakult ki a jelölésüknél. Azoknak jelölésére vagy egy rokon hang jelét vagy ahhoz képzésben és módban hozzá hasonló hangok jeleit használják. Azonban ez az írásrendszer sem egységes. Magyarországon később keveredett a mellékjeles írással. (Kniezsa István, 1952)

2.2.2.3 *Mellékjeles, azaz huszita írás*

A mellékjeles rendszernek nincs előzménye Magyarországon. Ez a rendszer először az első ferences rendi bibliafordításban jelenik meg, így vélhetően vagy a fordítónak vagy egy későbbi másolónak az újítása a rendszer. A bibliafordítás helyesírása hasonló a Husz-féle cseh helyesírási rendszerhez (1412), amelynek elve az, hogy egy betű csak ez hangértékben, egy hang jelölésére legyen használatos. A latin és cseh hangzórendszer közti különbségekre Husz diakritikus jeleket használt, mivel a cseh gazdagabb volt. A rokon mássalhangzók fölé pontokat, a magánhangzókra vesszőt helyezett. A ferences rendi bibliafordítónk hangzójelölési elve ezzel az elvvel teljesen megegyezik. A cseh és a magyar rendszer azonban mégsem egyezik teljesen: az elv azonos, a megvalósítás eltérő. Husz a cseh kancelláriai helyesírást alkalmazta az elveket, míg a bibliafordító a magyar kancelláriai írást vette alapul. Így a mellékjel nélküli és mellékjeles rendszer keveredett egymással. A huszita elvek alkalmazása miatt az első szöveg ferences szerzetesektől is származhat. (Kniezsa István, 1952)

2.3. *A kódexeket író kezek jellegzetességei*

A Peer-kódex harmadik keze², a Vásárhelyi András énekét lejegyző személy írása keverék-helyesírású, csak a kódexben fellelhető két cantilena szövegét írta. Úgy véljük ferences rendű szerzetes volt, bár a jelölési szokásai szerint azonban nem zárható ki a *pálos* szerzetesekhez való tartozás sem. (Kniezsa István, 1952) A Thewrewk-kódex³ változatát annak harmadik keze írta, akit Sövényházi Mártával azonosítanak, aki a domonkos rendbe tartozott. A kódexek szakaszaihoz tartozó lejegyző kezek írásjel-használatának összehasonlítását segítő táblázatot a *Jegyzetek* szakaszban szemléltetem.

² Azonban kiegészíteném a hasonmás kiadások alapján, hogy *c* hangértékben egyszer *L*-t használ a kéz, valamint *gy* hangjelölésre a *g* mellett a *gh* is előfordul. Az *sz* jelölésére szolgáló *sc* kapcsolat, és a *g* betű jelölhet *gy*, illetve *g* hang is sajátossága ennek a kéznek. Ezek az első kéz jellegzetességei, ezek alapján az említett hangok jelölésénél igazítottam a *Jegyzetekben* található táblázaton.

³ A *Jegyzetek* között található táblázatban igazítást tettem a *cs* és *gy*, *ny* hang jelölésénél, ugyanis a *tanachy* szóban mindkét esetben a szokásos *cz* kapcsolat helyett *ch*-t használ. Valamint a *gy* hangot majdnem minden lehetséges jellel jelölt, ez az *ny* hang esetében is igaz.

2.4 Nyelvezet értelmezése; kultúrtörténeti vonatkozások; szerkezeti lehetőségek

2.4.1 Nyelvezet különbsége, kulturális változás

A következőben mind a Peer-, mind a Thewrewk-kódex szövegéhez fűzött feltételezéseim, észrevételeim, megjegyzéseim, korrigálásaim olvashatók. Ezek egy részét a betűhív közlés utáni saját olvasataimban az aktuális helyen az eredetitől perjellel elválasztva közöltem, bővebb magyarázat nélkül. A két szövegváltozat közti különbségek bemutatását ebben a szakaszban teszem meg.

A Peer-kódex lejegyzőjére jellemző *-onk, -önk, -uk, -ük* toldalékolás északi, északkeleti, keleti nyelvjárási jellemző (Benkő Lóránd; F. Abaffy Erzsébet, 1992). Vásárhelyi András vezetéke neve eme ismeret alapján a felvidéki *Vásárhely* (Lelkes György, 1998) településre utal.⁴

Valószínűleg Vásárhelyi András ilyen helyzetből került ferences rendi szerzetesként Pestre. Az ezt követő adatok eltérőek, két feltételezés lehetséges: az egyik lehetőség, hogy 1526-ban *Palotabozsok* település közelében a mohácsi csata után a törökök megölték; a másik, hogy *Várpalota* községbe került és a vas megyei *Bozsokon* halt meg. A második változatot tekinteném mérvadónak, hiszen a Pozsonyi-kódex (1520) az akkor veszprém megyei székhely, *Somlővásárhely*⁵ premontrei apácakolostorában készült. Innen juthatott el a domonkos rendi apácákhoz a Nyulak szigetére, ahol bekerült a Thewrewk-kódexbe; másik lehetőség, hogy pesti szerzeteseken keresztül jutott el. Erős a gyanúm azt illetően, hogy a Peer-kódex (vagy annak másolatának) másolata a Thewrewk-kódex, és a kolofon szándékosan hiányzik, az „eredeti” szerző iránti tiszteletet kifejezésenként. Az összes változás abból adódik, hogy megindult a szöveg újraolvasása, átgondolása, valamint más helyzetekben való felhasználása.

A fenti feltevésemből és a következő példákból az a sejtés adódik, hogy a(z) (eredeti) szöveg régebbi lehet, mint azt a kolofonban olvashatjuk. Az lenne logikus, ha a szöveg

⁴ Így könnyen kapcsolatba kerülhet a huszitizmus egyik ágával, a kelyhesek (utraquisták) mozgalmával. Ez az irányzat mérsékeltebb volt a táborítánál, és nemzeti nyelvű istentisztelet gyakoroltak. (1433-ban a bazeli zsinaton elismerték irányzatukat). Husz kivégzése után kitört a huszita háború, ami Magyarországot is érintette (első betöréseik 1421-ben voltak Trencsén környékén), 1465-ban pápai parancsra Mátyás király kiűzte a huszitákat Felvidékről.

⁵ 1270: Appachasomlya (Csánki III. 215); 1363: Wassarhel (uo.); 1367: Apachavasarhel, civitas Wasarushel (uo.); 1548: oppiduni Vasarhel (L 77. 26/4); 1678: Vásárhel város (L 12. 73/3. sz.); 1687: Székes Vásárhely (L 129. 4. 1687. nr. 42); 1734: Vásárhell mező város (L 81. 1734. júl. 28. 13-as boríték); 1775. aug. 9.: Nagy Vásárhely (L 69).

nyelvállapotából erre következtetnénk, hogy az ország egy peremterületéről származik a *cantilena*. De a lejegyzés helyszínét is ismerjük: Pest, ettől függetlenül a szöveg maga származhat az *-onk*, *-önk* toldalékok használata miatt észak, északkelet, keleti nyelvjárási területről.

A két szöveg közti talán legapróbb, de legtöbbször előforduló különbség, hogy a Thewrewk-kódex lejegyzője rövid, egy szótagból álló szavakat told be, vagy a Peer-kódex-beli szöveghez képest eltérőre javítja. Ez a „javítás” azonban jobban megbillenti a ritmust, mert ezáltal az esetek jelentős részében tizenegy szótagúvá válik az adott sor. Többnyire az *ő* személyes névmást, *is* kötőszót vagy a *nagy* és a *szent* jelzőt illeszti be, vagy ezekre változtatja a másik szöveg szavait (*vagy* [létige], *meg* [igekötő],). Ezzel emelkedettebbé teszi a hangvételt. Illetve egy helyütt fordított a helyzet, ott ugyanis a Peer-kódex változata magasztosabb. A nyolcadik versszak utolsó két során látjuk, hogy a harmadik sorból törölt *szent* szó tízes szótagszámot eredményez, illetve, hogy a Thewrewk-kódex utolsó sorában a lejegyző szakít a korábbi szokásával, meghagyja a tizenegyes szótagszámot. A „*szólonk*, *szólok*” esetét az Peer-kódex lejegyzőjének *-onk*-os toldalék használatával magyaráznám.

Apostoloknak **szent** prédikálási

Apostoloknak prédikálási

Mártíromoknak **nagy** sok kín vallási

Mártíromoknak **ő** sok kín vallási

A Thewrewk-kódex változata több birtokos szerkezetet, és személyes névmást tartalmaz; illetve a Peer-kódex-beli folyamatos melléknévi igeneves szerkezetek egy részéből birtokos jelzővel ellátott főnevet alakít (Peer-kódex: „*nyugosztója*”; Thewrewk-kódex: „*nyugossága*”), ami a mozzanatosság mellett eltávolodást fejez ki (térben, és időben is). Emellett az eredetileg latin többes számú főnevekhez hozzá illeszti még a magyar többes szám jelét is. Ez azt jelenti, hogy a szöveg már ismert volt, megindult a szöveg jelentésének újragondolása, változása.

A harmadik versszak *dicsekedjél*⁶ szava nem azt jelenti, hogy '*kérkedik*', hanem '*valaminek birtokában van*', még árnyaltabban úgy értelmeznél: „*uralkodjál angyali székedben (felett)*”.⁷

⁶ Jegyzetek fejezetben megtalálható 13. táblázatban részletesen közlöm az összes etimológiailag vizsgált szó alakváltozatait.

⁷ Régebbi alakjai a *győz*, valamint a Thewrewk-kódex szövegében megjelenő *gyíz* (jelentése ugyanez) tö ismerhető fel. Azaz a győzedelmeskedés, tehát az uralom megszerzése is nyomon érhető.

Serpahinnak szent szeretetiben
Kerubinnak nagy bölcsességében

Seraphinokkal szent szeretetödben
Kerubinoknak nagy bölcsességében

A negyedik versszakban több más jellegű különbség figyelhető meg egyszerre. Nemcsak a szavak kicserélésről van szó, a jelentős különbség a második és negyedik sorban található.

3. Táblázat: A Peer-, Thewrewk-kódex (egyéni olvasatomban) és Kurcz Ágnes változata

„Reád néznek szenteknek szemei És véneknek keserves szívei És árváknak nyomorolt ihai Bűnösöknek óhajtó lelkei”	„Reád néznek szenteknek szemei Özvegyeknek keserves színei És árváknak nyomorult ehai Bínes népnek óhajtó lelkei”
--	--

„Reád néznek szenteknek szemei
Özvegyeknek keserves szívei
És árváknak nyomorolt ihai
Bűnösöknek óhajtó lelkei”

Az *özvegyek* szó korabeli írása jelentős hasonlóságot mutat az „és vének” kifejezéssel, egyetlen lényeges különbség az „n” és a „gy” között van. Az *özvegy* szó az elhagyatottságot jelenti (jelentései között van az *árva* is), egy halmozottan kellemetlen és kiszolgáltatott, magányos élethelyzet képét sugallja. A török elleni háborúban elesettek otthon maradt családtagjaira utal a kifejezés. Az *özvegyek* szó megjelenése a Thewrewk-kódexben magába foglalja a háború során széthullott családok magára maradt tagjait.

Itt meg kell említenem még az ötödik versszaknak idekapcsolódó egységeit.

Esedezzél mi nagy igazságonk
Hogy mi szűőnkért mi nagy bátorságonk
Szent fiadnak mi nagy tisztességönk
Halálunk(**nak**)ról mi nagy reménységönk

Esedezzél mi nagy igazságunk
Sok bínűnkrül mi nagy bátorságunk
Szent fiadnak mi nagy tisztességünk
Halálunkról mi nagy reménységünk

Az *esedezz* ige az *esik* igére vezethető vissza, annak is az *esdekel* alakjára. Noha az alapjelentése ennek az igenek: *’lefelé hull, zuhan; valamit hullat’*, az *esdekel* új jelentést is nyert, mégpedig a *leborul, térdre esik, rimánkodik, könyörög* szavakkal írható le (1416/1490). Az *esedezz* alak „z”-je gyakorító igeképző, később ez is új jelentést nyert, ami az *esdekel*

alakokkal szintén kapcsolatban áll. Ez a jelentés a *'megkönyörül valakin'* (1574). A versszak második sora *szűőnkért* kifejezés *'szívünkért'* értelemmel olvasandó. A *bátorság* szó is az alapjelentésén kívüli értelemben olvasandó (de szintén régebbi jelentésében, ami azért tűnhetett el, mert új szót használtak erre a jelentésárnyalatra), ami nem más, mint a *'biztonság'* (1372/1448). A *bízik* igéből alakult *bizton* (1535) szó aztán felváltotta ezt az értelmezési lehetőséget.⁸ Ha a megnevezéseket leválasztjuk, a jelentés következőképpen alakul: *Esedezzel [...] szívünkért [...] szent fiadnak [...] halálonkról.*

A hatodik versszak eredetije a Thewrewk-kódexben a következőképpen olvasható:

„Read nezech
zentecnec zèmeÿ ez wõgiec//
nec keferwes zyneÿ es ar//
wacnac nyomorwlt ehaÿ
bynes nepnec ohaito lelkey”

Az értelmezést bonyolítja, hogy egyértelmű az elvont szemléltetés, mert szívvel és lélekkel sem láthatunk.⁹ Úgy vélem a legpontosabb értelmezést ebben az esetben is a *szín* szó még régebbi jelentéseinek vizsgálata adja, aminek következtében az *'arc, tekintet'* jelentéssel társítanám. Az *„ihai”*, a Thewrewk-kódexben *éhai/éhai* szó az *'éhség, szomszomság'* szó tövét rejt magában, az árvák nélkülözéseire utal.¹⁰

Alapvető szemléletbeli különbségre utal a *bűnösöknek* és a *bűnös népnek* kapcsolata. A *bűnösök* általános kifejezés, kisebb halmazt fed le; míg a *bínes nép* kifejezés egy nemzet, ország lakosságára utal. Noha ez kifejezés is valamelyest általános, a törökök hódítását a magyarok büntetéseként képzeltek el. A Thewrewk-kódexben található szöveg sokkal depresszívabb, szomorúbb, tragédia utáni, patetikus szöveg. A mohácsi vész utáni mű egyértelműen utal a megtörtént tragikus eseményre, így általános áhítatosság helyett a magyar nép sajátosságait emeli ki (már az önostorozó magatartás is az), nagyobb hangsúlyt kapnak ez egyéni jellegzetességek. A másik különbség az *óhajtó* szó jelentése. Az *óh* indulatszóból alakult és a *sóhajt* szónak megfelelő jelentése a legkorábbi, később (1527

⁸ A „bizton állíthatom” kifejezésben a bizonyossággal, bátran jelentés mutatkozik meg.

⁹ Amennyiben latin ősforrást feltételezünk, úgy a képi jelentés árnyalása érdekében a latin *scene*, azaz *színhely*, majd *jelenet* szóval értelmezném, ami a magyarba *szín* alakban került át.

¹⁰ Az *éhai/éhai* az *éjszaka* szóval is rokonítható lenne. Valamint az *ihai* kifejezést rokonítják a *jonh* szóval, ami lelket jelenthetett!

körül) alakult ki a 'kíván' jelentése. Emiatt „bűnösöknek óhajtó lelkeit” az első, a „bínes népnek óhajtó lelkeit” a második jelentéssel kapcsolnám össze.

4. Táblázat: A Peer- és Thewrewk-kódex szövegének hatodik versszakai közti különbségek saját olvasataimban

Áldott te légy Jézusnak dajkája	Áldott te légy Jézusnak dajkája
Szent atyának/atyjának drága kincstartója	Szent atyáknak drága kincstartója
Szent léleknek ő meg nyugosztója	Szent léleknek ő nagy nyugossága
Igazságnak meg világosítója	Igazságnak megvigasztalója

Vizsgáljuk meg a második két sor eltéréseit! A „nyugosztója” kifejezés egy cselekvést fejez ki, befejezésére irányul a „meg” igekötő, jelentése valaminek a pihentetője, altatója (kapcsolatban áll a *dajka* kifejezéssel), megbékítője, csendesítője. A folyamatos melléknévi igeneves alak *személyt* jelöl. Míg a „nyugosság” főnév a békés, csendes, fekvő, alvó *állapot* meglétére utal, a „nagy” jelző pedig ennek a hosszára, esetlegesen végtelenségére utal. A *világosítója* szó a 'fény, világosság elhozása' jelentésben értendő, tehát az 'igazság magyarázója' jelentést kell érteni alatta. A hit(tételek értelmezésének) közvetítőjeként jelenik meg Mária. A *megvigasztalója* kifejezés a bánat, szomorúság enyhítésére irányuló, kárpótló cselekvésre utal. Ha a magyar nép büntetése (a törökökkel folyó harc) az igazságosság nevében történik, akkor Szűz Mária enyhíti a fájdalmunkat.

Ez és a következő szakasz más szempontból is nagy fontossággal bír elemzésemben. A betűhív átiratot a morfológiai eltérések miatt tartom indokoltnak jelen esetben. A szemléletmód változás jelensége rendkívül figyelemre méltó a következő részlet okán:

5. Táblázat: Hatodik és hetedik versszak a Peer-kódexben és saját olvasatomban

Aldoth the legh ihûfnak daÿkaÿa : genth athÿanak draga kench tartoÿa : gent leleknek o megh nÿwgo3toÿa eÿga3fagnak megh vÿlagoföÿtoÿa X Scegel'ed megh the benned bo3o bÿ3okot : enge3tel' megh a3 apoftolokot(?) fordeÿch ho33ank a3 martÿromok oth : tereÿch ho33ank a3 confello // //ro koth	Áldott te légy Jézusnak dajkája Szent atyának/atyjának drága kincstartója Szent léleknek ő meg nyugosztója Igazságnak meg világosítója Segéljed/szégyeld meg te benned bízókat Engesztelj meg az apostolokat Fordíts hozzánk az mártíromokat Téřejcs hozzánk az confessorokat
--	--

A Thewrewk-kódexben huszonhárom évvel később azonban ezek a versszakok a következőképpen változtak át:

6. Táblázat: Hatodik és hetedik versszak a Thewrewk-kódexben és saját olvasatomban

Aldot te leg Jefunac daycaŷa Zent atiacnac draga kencz . tartoia zent lelecneq o nag nwgóŷŷaga ygazfagnac me// gŷy wygaztaloya Segellŷed meg te benned bŷzocat en// geztellyed meg az apoŷtolo// cat fordoŷcz hozzanc az con// feŷforocat mert czac te wag my nag remenŷegwnc	Áldott te légy Jézusnak dajkája Szent atyáknak drága kincstartója Szent léleknek ő nagy nyugossága Igazságnak megvigasztalója Segélj meg te benned bízokat Engesztelj meg az apostolokat Fordíts hozzánk confessorokat Mert csak te vagy mi nagy reménységünk
---	---

A cantilena rímképlete több helyen megköveteli a páros rímek feltételezését a bokorrímek helyett. A Thewrewk-kódex változatában azonban még a páros rímet is üti az utolsó sor. Ez azt sejteti, hogy nem lehetett (illetőleg nagyon régi) forrása egy szabályos rímképletű, szótagszámú és dallamú mű; valamint tudatos szerkesztésnek vagy kevésbé sikeres fordításnak is betudható.

Miért kellenének confessorok¹¹, miért kellene a mártírok a XVI. század legelején? A törökök miatt? Sokkal inkább tűnik úgy, mintha ez egy régebbi folyamat maradványa lenne, mikor még a keresztény hit megismertetésére, bemutatására, behozatalára és megtartására irányuló tetteket tükrözné; esetlegesen a régi értékek felelevenítése lenne a szándék! A „*szent atyáknak*” kifejezés ismételtén általánosabb, vonatkozhat akár felmenő királyokra¹², vagy általánosan az ősökre is, míg az 1531-es változatbeli „*szent atyának*” kifejezés Istenre, Jézusra, vagy a pápára utal. A mártírok kihagyása érthető lenne, hiszen számos ember lett mártírrá a mohácsi vész miatt, de a confessorok, akik még nem veszték el, és példát tudnak mutatni, most lényegesebbé váltak! Esetlegesen a huszitizmus hatására a hitelvek eredendő és lényegi értelmének újbóli felelevenítése céljából is szükség lehet a példa értékű emberekre.

¹¹ A katolikus lexikon alapján *'hitvallót'* jelent a szó, a latin *confessio* azonban *'gyónást'* jelent. A latin jelentés a bűnök alól feloldozás mozzanatát adja. Az ötödik versszakban szereplő „*bűnösök*” és „*bínes nép*” fogalmával szintén kapcsolatban áll a kifejezés!

¹² Árpád-ház korabeli elnevezése: a szent királyok háza.

Mint az utolsó sor is jelzi, ami nem lelhető fel a korábbi változatban, és a szöveg szabad hajlítását jelzi: az ország védőszentjében való hit adhat reményt egyedül.

Az *engesztel* szó jelentése ma a már fent említett „*vigasztal*” szó korabeli és máig használt jelentéséhez hasonló, manapság inkább a „*kiengesztelődés*” a megszilárdult alakja, így a jelentése *'valami által vigaszt lel'*. Teljességgel idegennek hat a „*valakit megengesztel*”. Korabeli jelentései: *'engedelmességre késztet, leigáz; könyörületessé tesz, haragot eloszlat; lágyít, olvaszt'* (Az *enged* szócsalád eredete ismeretlen.) Értelmezhető a kifejezés huszita szemszögből. Az egyházatyák, egyházi vezetők haragját kellene csillapítani, akik nem tekintenek jó szemmel a hitelvek (akár erőszakba torkolló) megújítására. Az *apostolok* szó azonban megköveteli a szűkebb értelmezést, azaz Jézus tanítványait.

A Peer-kódexben a mai „sz” hangértéket „z” betű, az „s” hangot attól függően, hogy szó eleji vagy belseji „f”, a szóvégit „s” jelöli; nagybetű esetén „S”-ként áll. Néhány kivételt találhatunk. Versszakkezdő „S” esetében a hetedik versszak kezdőszava: „*Scegel'ed*”, ez azért fontos, mert ezt az alakot következetesen a későbbiekben is használja, mikor a *segít* ige származékát írja le a tizenegyedik versszak zárószavában „*sceghedelmõkh*”. Ez azért is érdekes, mert például a *sok* szó esetében eltérő alakot használ: „*fok*” illetve „*zok*” alakot. Felmerül a kérdés, hogy vajon az eltérő ejtésből származik-e a különbség, vagy csak tévesen idézte fel a lejegyző. Esetleg nem figyelt fel a hibára; vagy vajon a *segedelem* szó (aminek töve: *segél*) esetleg a maitól eltérően hangzott-e. Az elmosódott tinta és az eleve kusza külalakú szöveg azonban felveti az „*soe*” azaz „*sö*” olvasatot is, tehát *sögedelem*, mint tájnyelvi alak áll a szövegben. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy az *ö* hangot rendszerint „*o*”-vel jelöli a lejegyző, valamint az „*õ*” jel csak későbbi protestáns jelölés. A szövegből kiderül, hogy a „*g*”, „*gh*” és „*g*” jelekkel jelölt betű a mai *gy* hangértékével egyezhet meg. Tehát a „*segéljed*” és a „*segedelmünk*” alak valószínűleg még korai keletkezésű szóként *'szégyeljed'* és *'szégyedelem'* jelentésben állt. Erre a hasonlóságra felfigyelhetünk a *szegény* szó esetében is, ami a szövegben így áll „*zegenjeknek*”. A *segedelem/segít* szó eredete ismeretlen, de valószínűleg a *seg-* tö származékai. Nem tartom kizártnak, hogy azonos töre vezethető vissza a *segít*, *szegyen* és *szegény* szó. Tehát a *segít* szó kapcsolatban áll a *szegény* és *szegyenl/szégyell* szavakkal is, illetve a különböző alak- és jelentésváltozatok szóhasadással keletkeztek. (Kiss Jenő, Pusztai Ferenc, 2003)¹³ Ugyanis a *szegény* szó legrégebbi főnévi jelentése *'csekély anyagi*

¹³ Szóhasadás során keletkezett szópárok esetében nem ritka az *sz > s* változás, például: *szenved* - *senyved*, *szorog* (*szorgalmas*) - *sürög*. Emellett toldalékolás során önálló jelentést nyert szavak esetében is látunk erre példát: *szõ* - *sövény*. A szóvégi *n* hang palatalizációja természetes toldalékolás során *n* és *j* találkozásából

eszközökkel rendelkező, szűkösen élő személy’, míg melléknévi jelentése *’szerencsétlen, sajnálatra méltó*’.

Hogyan befolyásolja ez a szöveg értelmezését? „*Scegel'ed megh the benned / bozo bȳzokot*” vagyis „*Segéljed meg te benned bozo bízokot*”. Első ránézésére ellentmondásosnak tűnik, ha a szégyell igével olvassuk: „*Szégyeljed meg te benned bozo bízokot*”. Rögtön láthatunk benne egy tévesztést: *bízokot* helyett *bozókat* kellene szégyellni. Miért fontos ez? A lejegyző a műben sok helyen utólag told be jeleket, szavakat (a műfajt megadó *cantilena* szó is betoldás, valamint a tizenharmadik versszak kezdeti jele is javítás), sok helyen javít (második versszak végén a „*paradicsomnak*” szót „*pátriárkáknak*” szóra javítja), sok helyen téveszt, de nem javít (tizennegyedik versszak: „*apostolonak szent prédikálási*”). Feltételezhető, hogy „*paradicsom*” és „*pátriárkák*” esetével megegyező jelenség mutatkozik meg. A *bízók* szó helyett *'bosszankodók'* esetleg *'búsuló, bánkodó'* jelentéssel megegyező szó járt a lejegyző fejében, amit időben észrevett, megváltoztatott, de elfelejtett kihúzni. (A *bosszú* szó vélhetően ótörök eredetű és *bus-* *'nyugtalanít, szomorít'* ige az alapszava.) Esetleg a *bú* szóval is értelmezhető a „*bozo*” tévesztés. Így a „*szégyeljed meg a benned* (helyes esetvonzata a *bízok* igének, vagy régi vonzata a *bosszankodik* igének) *bosszankodókat*” azaz „*szégyeljed a tőled idegenkedőket, a tőled bánatosakat, rád haragosokat*” jelentés állhat fent. A *bosszú* és a *bízok* eredete homályba vész. Ám ha ezt az értelmezést követjük, ellentétbe kerülhet a folytatással a sor. Amennyiben a tévesztés lehetőségét tartjuk fenn, akkor értelmessé válik, míg ha a „*segít*” ige régi alakját vesszük figyelembe, akkor is értelmes a szöveg.

A Peer-kódexben olvasható „*tȳthcq*” szó jelentése valószínűleg nem azonos a mai *titkos* szóéval, hiszen ha a Szent Háromság tanának tanácsai eretnekek volnának, és azt kellene „*titkolni*”, bűnös cselekedet volna; kevésbé lenne örömteli és követendő. Magát a „*tȳthcq*” alakot „*titekú*” vagy „*titokú*” alakban rekonstruálnám. A *tilt* ige a *titkok* szó bizonytalan eredetű származékszava. Legrégibb jelentése valóban „*titkos*” értelemben volt használatos, azaz nem *mások előtt elhallgatott dologra* utal, ellenben a kereszténység ismert tanításaival. Ennek a szónak van még egy ma már nem használt jelentése: *'megmagyarázhatatlan, rejtélyes dolog'* (1372/1448), így a *titkos* tanács érthető magyarázatra szoruló tanácsként is.¹⁴ Etimológiailag nem zárható ki az azonos töről származás (Benkő

létrejövő majd más esetekre is áttérjedő folyamat eredménye, egy ilyen szóvégi palatalizáció gyakran hatással lehet a szóbelsőre is, így alakulhatott ki a szó belseji *gy* hang.

¹⁴ Amennyiben relevánsnak találhatjuk a huszitizmussal közeli viszony, így az új tanítások eltitkolása az üldöztetés elkerülése miatt is elfogadhatóvá válik.

Lóránd, Kiss Lajos, Papp László, 1967), így a *titkos* szót a *'tulajdon'*, vagy *'rejtelmes'* jelentéssel olvasnám.

7. Táblázat: A nyolcadik versszak utolsó sorai

Mártíromoknak diadalmassági

Mártíromoknak nagy sok vér hullási

A következő sor a szemléletmód változást példázza. A korabeli győzelem, eredményes önfeláldozás, most hiábavaló vérontás. Szintén az áldozat hozatal és a jó ügy érdekében való elbukás, a mártírság fogalmazódik meg, mert ez olyan erejű esemény, ami utat és példát mutat a jövő nemzedékeinek.

8. Táblázat: Saját kilencedik versszak olvasatom a Peer- és Thewrewk-kódexből

Emlékezzél angyeli esésről	Emlékezzél angyali esettről
Emlékezzél Évának vétkére	Emlékezzél Ádám nagy vétkére
Emlékezzél az víz özönről	Emlékezzél az nagy víz özönről
Nyerj kegyelmet az nagy úr Istentől	Nyerj kegyelmet az nagy úr Istentől

Az előző gondolat mutatkozik meg ebben a változatban is. Éva, aki Szűz Máriához hasonlóan nő, valamint a magyarok védelmezője nem okolható azokban a gyásszal teli időkben. Nem lehet vétke, hiszen hozzá fohászkodunk, így a „férfikar gyengesége” az egyetlen oka annak, hogy az ország nagy része török kézre került.

Ezen kívül következő Nietzschétől származó idézet azonban új távlatba helyezi a versszakot:

"Így tehát a tettel vétkezőt az árják férfinak, a bűnbeesőt a szemiták asszonynak látják, amiként az ősvétket férfi követte el, az eredendő bűnbe pedig asszony esett". (Friedrich Nietzsche, 1986)

Ha feltételezzük, hogy a Peer-kódexben található szöveg magyar keletkezésű, nem latin mintára írt, vagy latin nyelvű szöveg fordítása. Az európai szellemiség nagymértékben áthatja az eredeti változatot. A keresztény szellemiség nyelvi vetülete a második változat, ez kihat nem csak a szellemi termékek keletkezésekor a megszokott kifejezések használatára, hanem a gondolkodásmód változására is.

Az *esés* szó szépen példázza a szöveg hagyományozódása során értelemváltozást. Az *esés* a *bukásra*, *lehullásra* utal, míg az *eset* szó újabb jelentését látjuk megjeleníteni, méghozzá a *'történik'*, jelen esetben a főnévi jelentésű *'történetek'* (megtörtént dolgok) (1515).

9. Táblázat: A tízedik versszak

Sírodalmas nekünk mi életünk

Síradalmas nekünk mi életünk

És mi nekünk mi sok vétkezetünk
Rettenetes nekünk **vétkezetünk**
Ha te nem lész **nekünk** mi nagy
segedelmünk/**szégyedelmünk**

Iszamandó mi sok vétkezetünk
Rettenetes nekünk nagy esetünk
Ha te nem lész mi nagy segedelmünk

A Thewrewk-kódexben megfigyelhető alak „*yzamā//do*”, azaz *iszamandó* (iszonyodást okozó) szó valószínűleg ebben az alakjában újszerűnek számított. Sajátos jelölést látunk: a nazális hangot az „*a*”-n lévő vízszintes vonal jelzi.

Először látjuk a „*sirodalmas*” szót, amit valószínűleg a *viadalamas* szóval kellene helyettesíteni. Ezen a strófán tisztán látszik a fordítás, vagy egyéni szerkesztés, azonban a szórend az, amit a lejegyző „elrontott”. A versszakot pedig a következőképpen formálnám át:

Vétkezetünk rettenetes nekünk
És sirodalmas az mi életünk
És mi nekünk sok vétkezetünk
Ha te nem lész nekünk segedelmünk/ szégyedelmünk

Így a szórend megváltoztatásával, egyéb szó betoldása nélkül az akrosztichon teljessé tud válni.¹⁵

A következő strófa *tápláló* szava nem a mai *'etet'* jelentést képviseli, régi jelentése a *'támogat', 'gyámolít'*. A következő sor már a Thewrewk-kódexben is eltér. A szegények („*zeghenjeknek / megh gazdaghejtoja*”) szó esetét a következőképpen magyaráznám. A *szegény*, mint *'szerencsétlen, valamiben szűkölködő személy'* meggazdagítását is másképp magyaráznám.¹⁶ A *gazda* szó szláv óegyházi szó, eredeti töve a „*gospoda*”, jelentése: *'urak, szállás, vendégfogadó'*. A *gazdag* szó bizonytalan eredetű, korai alakja „*kazdag*”. Az első mássalhangzó zöngésülésében közrejátszott a *gazda* hatása. A szóvégi *-g* elképzelhető ősmagyar kori főnévképzőként is. Ma úgy értelmeznénk a sort, hogy a szegényeknek pénzt ad, és ezáltal úrrá, gazdaggá teszi. Azonban a régibb jelentés kissé árnyaltabb. A szó jelentése alatt érthető a nincstelenek befogadása, róluk való lelki gondoskodás, valamint a tényleges vagyonnal való ellátás is.

¹⁵ Az *az* névelő betoldása sem szükséges, csupán azért tettem, hogy a tíz szótag meglegyen, de az énekben más helyen is előfordul a kilences szótagszám is.

¹⁶ A *meg* igekötő a XIII. század során már mai (vagy ahhoz hasonló alakban) létezett, de mint a szövegből is látszik, nem állt össze az igével, hogy a mai (csekély, de létező) jelentésmódosítást eredményezze, hanem a cselekedet nyomatékosítását, mozzanatosságát, befejezettségét, konkretizálását okozta.

A Peer-kódexben olvashatjuk: „*fwgelmes / fok hÿwolkodaſonk*”, a Thewrewk-kódexben így jelenik meg: „*feledelmes mÿ / fok yzamatwnc*”. A különbség jelentős, már a Thewrewk-kódex szövegében is, annak a szövegnek lejegyzője kedvelte az „*iszonyat*” töre vezethető szavakat, így a kevésbé egyértelmű helyeken ezzel helyettesített részleteket. A Peer-szöveg „*fwgelmes*, azaz „*fügyelmes*”, „*figyelmes*” szóra vezethető vissza.¹⁷ Még inkább a *fügy*- lehet a szótő, ami a *fülel* szóval rokonítható, aminek szóhasadással létrejött '*szemmel való figyelés*' jelentése is lehet¹⁸. Azonban a „*hivalkodás*” sem a mai '*figyelem felkeltés*' jelentésben található, hanem a régebbi '*hiábavalóságokkal tölti idejét, tétlenkedik*' jelentésben élt. Ez a viselkedés amellet, hogy figyelmeztetést von maga után, még feddésre is szorul, a korabeli török fenyegetettség miatt. A Thewrewk-kódex idejére a tétlenkedés a mohácsi vészben teljesebbé vált „*feledelmes*”-sé, ami nem *felejtetni való*, hanem „*féledelmes*” azaz *félelmetes*.

10. Táblázat: A 12. versszak utolsó sora és a 13. versszak a Peer- illetve Thewrewk-kódexből egyéni olvasatom szerint

Ha te nem lész nekönk kegyes táplálónk	Ha te nem lész mi nagy táplálásunk
Asszonyonk szépséges tüköre	Asszonyoknak szépséges tikere
Férfiaknak tisztos győzedelme	Férfiaknak tisztos győzedelme
Halottaknak nagy hiedelme	Halottaknak ő nagy hiedelme
Ördögöknek ő nagy töredelme	Ördegöknek ő nagy teredelme

A „*hiedelem*” szó sem a mai '*félelem, babona*' jelentéssel bírhat, hanem egy régebbi jelentésre, időjárás viszonyaitól szembeni védő helyre utalhat. (A *hül-hüvös* alak *hülhisz* alakká való kapcsolata mutathatja meg a *hiedelemmé*¹⁹ való alakulást [Mészöly Gedeon, 1936]). Tehát a holtak (nyugalmának, vagy emlékének) védelmezőjévé emeli Szűz Máriát. Jelentős különbség, hogy a Peer-kódex „*Asszonyonk*” szava Szűz Máriára vonatkozik, míg az „*Asszonyoknak*” alak már tág jelentésű. Tehát a férfiak győzelme Szűz Mária szépségének megmutatkozása (tüköre), nem pedig általános nemi kettéválasztás, és a hozzájuk kapcsolódó nemi szerepek megfelelő eszközökkel, jelzőkkel való felruházás eredménye.

¹⁷ Hasonlóságot mutat a latin „*animadvertere*” szó (jelentése: „*figyel, észrevesz; fenyít*”), mintázza a „*fedd-fegy-figy*” tövek jelentésbeli hasonlóságát.

¹⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára alapján a *fil/fül* családjától korán elszigetelődött a *figyelmez* alak, aminek '*alaposan megnéz, szemügyre vesz*' jelentése megegyezett a *fülel* szóéval. A *figyelem* szócsalád alapja a *fegyelem* szótól szóhasadással különült el. A nyelvújítás korában a *fügy* '*figyelem*' elvont tövel is találkozunk.

¹⁹ Eredeti jelentése feltehetően '*hüvösség, hideg*' volt. Amikor a jelentésfejlődés során a '*bizodalom*' kialakult, a *hisz* szó a maga szócsaládjába vonta, és onnantól a szócsalád tagjaival kapcsolatos jelentései alakultak ki. (Jegyzetek szakaszban a „*hyhedelem*” alak.)

A Peer-kódex-beli változatban az ördögöket *megtöri* Szűz Mária. A Thewrewk-kódex változatában a gyengédebb *teredelem* főnévet olvashatunk, ami a '*térit, terel*' jelentéssel bír. Így az ördögöket, ártó szándékúakat *megfordítja*, helyes útra *tereli*, mindenesetre a magyaroktól messzire vezeti a Boldogságos Szűz.

Az első változat huszita helyesírási elvek alapján jelöl bizonyos hangokat, eredhet a ferences szerzetesi szokásból is, ez még a Thewrewk-kódex írásképe is megmutatkozik. A rövidebb változatokon azonban nem. A Peer-kódexben olvasható szöveg kolofonja, mivel a későbbi változatokból kimaradt, valószínűleg a lejegyző alkotása, hiszen a nyelvezet is erre utalhat. Mindenesetre az is elgondolkodtató, hogy ha a két szöveg leírása között csak huszonhárom év telt el, hogy lehetséges ekkora nyelvi és kultúrtörténeti különbség – a prédikációs jelleg érhető nyomon. Bár az első szövegnek viszonylag állandósult központosítása (sor, versszak határát jelző jel) valószínűleg azt sejteti, hogy késői keletkezésű. De úgy is értelmezhető, hogy a Peer-kódex egyik lejegyzőjének későbbi szerkesztésének eredménye.

A kolofon egyrészt hiányzik az összes többi szövegváltozatból, másrészt sajátos megoldásokat tartalmaz: „*es*” (*és*) helyett „*ees*”, pedig máshol nem különbözteti meg az „*é*” hangot. Kivéve a „*lees*” alak, de a betűkettőzést kétféleként értelmezhetjük: ma is használjuk a „*leendő*” kifejezéshez hasonlóan, valamint a „*lész, lészel, léssen*” kapcsolattal magyarázható „*é*”-t tartalmazó alakokként. De ez is problémába ütközik. Ugyanis a késő ómagyar korban (amiben az első szövegváltozat készülhetett) feltételezhetően nem volt jelen a *lesz, lész* alak egyes szám harmadik személyben sem. Hanem a *leszesz* illetve *lészesz* egyes szám második személyű alak hangátvetett változata: a második *e* átcsúszik az *sz* elé, a jelölt *sz*-t pedig hosszan kell ejteni. (Benkő Lóránd, F. Abaffy Erzsébet, 1992)

A fenti nyelvi elemzés szükségszerűen egy korábbi nyelvállapot feltételezését vonja maga után. Ezt a következő szavak jelenlétével indokolnám: „*bátorság, esett, hiedelem, titkos dicsekedjél, óhajtó, ihai*”. Ezek a szavak ugyanis az 1520-as évekre már léteztek a mai jelentésükkel (nagyjából) egyező jelentéssel, viszont a szövegben az 1490-ig kialakult jelentésükben állhatnak. Nem kizárt, hogy „*kevés*” írott emlék miatt korábról is datálható lenne e szavak újabb jelentésárnyalata. Viszont az, hogy a Thewrewk-kódex szövege, amit másolatnak is tekinthetünk, ezen szavak egy részét változatlan jelentésárnyalattal, míg másik részét már az új jelentéssel tartalmazza. Ebből következtethetünk arra, hogy a két szöveg keletkezése között húsznál több év telt el. Valamint a Thewrewk-kódex a Peer-kódex felhasználásával készült.

Feltételezhető, hogy nem az eredeti szöveget megalkotó író leleménye a kolofon, hanem a szöveget feldolgozó személy betoldása. Tehát a szöveg, ami *cantilenává* lett a

szertartások alatt, önmagában régebbi. A kolofonnal és egyebekkel kiegészítve lejegyzője úgy tünteti fel, hogy Vásárhelyi András leleménye legyen. A „*szertették*” szó, amit a kolofonban a *cantilena* megalkotására használ, jelentheti csak a lejegyzést is. A *szerez* szónak ugyanis létezett akkoriban valahova '*odajuttat, odakészít*'. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy Vásárhelyi csak felküldte a szöveget, nem ő maga írta a kódexbe, hanem egy másoló jegyzete le.

2.4.2 Szerkezeti lehetőségek

Akrosztichon az eredeti szövegben: **A N D R E A S D E S A S A R H (E) L.** Kurcz Ágnes tanulmányában (Kurcz Ágnes, 1979) úgy véli, hogy a „V” helyett „S” áll. Ő azonban a szöveg rekonstruálására tesz kísérletet. Így a Peer-kódex és a szebb írásképű, de későbbi és eltérő Thewrewk-kódex szövegéből egy újat, azaz a régít próbálja megírni. A két szöveget nemcsak azért nem lenne tanácsos összevegyíteni, mert eltérő nyelvallapotot tükröznek, és eltérő jelentések mutatkoznak meg, hanem azért sem, mert a különbségek még toldalékok, szavak, szókapcsolatok, sorok között is találhatók! Mindkét szöveg jelentős értékekkel bír, így a két szöveg külön több értékkel járul hozzá a magyar kultúra gyarapításához.

Feltételezhető, hogy a Peer-kódex-beli *cantilena* egy valaha latin vagy cseh nyelvű szöveg régebben magyarosított szövegének majdnem pontos másolata; az írásjegyek jellegzetességei alapján a cseh forrás se zárható ki. Vagy egy korábbi magyar (eredetű vagy nyelvű) szöveg átalakítása, (latin nyelvű egyházi ének) mintára formált változata. A *siradalmas* szó *viadalmassal* való felcserélése rendkívül merész ötlet. Ha a lejegyző nem önmaga írta azt a szöveget, akkor tehető csak fel az, hogy az adott helyen valóban *viadalmas* alaknak kell állnia. A lejegyző azonban sok helyen hibázott, gondoljunk csak a szóalakban hasonló *paradicsom* – *pátriárkák* esetre is. A rímek között is vannak hibák. A kolofon akárhogy is került oda, csak azután születhetett, miután ismertté vált az ének, legalább a lejegyző számára, így sajátként tudta feltüntetni *cantilenát*. Az akrosztichon nem található meg a másik változatokban sem. Logikusnak tűnhet a versszakok olyan csúsztatásának lehetősége, hogy egy-egy kívánt betűvel kezdődő szakasz megismétlése után az akrosztichon létrejöjjön. A szövegben a sorvégeket és a versszakkezdeteket jelölték. Ez alapján tizenhét darab négysoros egység jött létre.

A Thewrewk-kódex szerkesztése eltérő jellegzetességet mutat. A versszakokat nem különítették el egymástól, de a rímek sem teljesen pontosak. A hatodik versszak első sorának ötödik szótagára eső *Jézus* szót nagybetűvel szedte. Ez figyelhető meg a tizenkettedik

versszak első sorában is, ahol a hetedik szótagra eső *születetésünk* szó kezdőbetűje nagybetűs. Ez a hatvannégy soros műben a huszonegyedik, illetve negyvenötödik sorokra esik, így ennek csak versszakok szintjén van jelentősége. Azt jelzi, hogy törekedett arra, hogy páros számú strófászerkezetet hozzon létre. A kolofon adatai erre a műre tekintve nem relevánsak így a strófa kihagyható.

3. Utóélet

Ebben a szakaszban a XVII. században keletkezett változatokat és (ahol szükséges volt) saját olvasataimat közlöm. Ezekben a művekben is megfigyelhető némi eltérés a leghosszabb szövegváltozatokhoz képest.

Kuun-kódex (átszerkesztett változat)

Angyaloknak nagyságus
Azssonyja vr Jefusnak du
diczöfíghes Annia, menyör
szaghnak fzezsighes Azzo
nia Paradichumnak nagy
szeles kapuia

Read neznek fzenteknek fzezej
eözuegyeknek keferues fzinei
es aruaknak niomorodot Fiai
bünöföknek ohajto Lelkei

Neked fzolunk szüzeknek uiragha.
mind fzenteknek oly nagy uigafagha
Martiromoknak eö nagy duczöfsige
Angialoknak oly nagy tisztasagha

Azzonioknak szépsighes tüköre vr fiak
nak tisztas gyözedelme szent kira
lyoknak io tanacz adoia Magyar
országknak megh oltalmazoia

Diczekedgiel Angiali szekedben fera
phinnak szent fzeretetiben Che

Kuun-kódex

Angyaloknak nagyságusAzsszonya
úr Jézusnak du dichösíges Annia,
menyországknak szépsíges Asszonya
Paradicsomnak nagy széles kapuja

Reád néznek szenteknek szemei
özvegyeknek keserves szinei
és árváknak nyomorodott Fiai
bünösöknek óhajtó Lelkei

Neked szolunk szüzeknek virága
mind szenteknek oly nagy vigasága
mártiromoknak ő nagy duchösíge
Angyaloknak oly nagy tisztasága

Asszonyoknak szépsíges tüköre
úr fiaknak tisztas gyözedelme
szent királyoknak jó tanács adója
Magyarországnak meg oltalmazója

Dicsekedjél Angyali székedven
szerafinnak szent szeretetiben

rubinnak nagy bölcsességiben se
regeknek nagy birodalmában

Aldot uagÿ te Jefusnak Daikaia Attia
Innék dragakincz tartoia szent
teknek te megh niugoÿtoia igaz
saghnak uilagoÿfitoia

Te uagÿ aruaknak kegÿes taplaloia
eössuegieknek io gond wifelöie
szamkiuetetteknek megh Boldo
gitoia szegiekneknek megh gaz
dagitoia

Emlékezzel Angialÿ romlasrul emlekezzel
Adamnak uetkerül emlekezzel
az te szolgaidrul kik ohait
ua kialtunk te hozzad

Rettenetes az mi baiuiuasunk
rettenetes uilagbul ki mu
lasunk mert fok nekünk mi
hizelkedefünk, ha te nem lesz
erettünk köniörgö/ü

Diczertessel diczö szent három
sagh hala legyen az aldott
Jefusnak diczertessel boldogh
szüz Maria fiaddal
az aldott Jefussal

Finis

Hajnal Mátyás: Aetatos Hymnusok: Az

kerubinnak nagy bölcsességiben
seregeknek nagy birodalmában

Áldott vagy te Jézusnak Dajkája,
AtyaInnyek drágakincs tartója
szentteknek te meg nyugojtója
igazságnak világosítója

Te vagy árváknak kegÿes táplálója
özvegyeknek jó gond viselője
számkivetettknek meg boldogítója
szegyékneknek meg gazdagítója

Emlékezzél Angyali romlásról
emlékezzél Ádámnak vétkerül
emlékezzél az te szolgálidrul
kik óhajtva kiálltunk te hozzád

Rettenetes az mi bajvívásunk
rettenetes világból ki múlásunk
mert sok nekünk mi hízelkedésünk
ha te nem lesz érettünk könyörgő

Dicsértessél dicső szent háromság
hála legyen az áldott Jézusnak
dicsértessél boldog szüz Mária
fiaddal az áldott Jézussal

Finis

Hajnal Mátyás: Aetatos Hymnusok: Az

boldogságos szevz Mariarol

ANgyaloknak Nagyságos Afzfzo|-nya,
Ur JESUSnak dichőfséges An|-nya,
Meny-orfzágnak Királyné Afzfzonya
Paradichomnak meg nyitott kapuja.

Reád néznek A nak²⁰ fzei,
Eőzvegyeknek kefserves fzei,
Szegényeknek nyomorúlt igyei,
Bűnőőknek ohajtó Lelkei.

Neked fzőllunk Szűzeknek virága,
Patriarcháknak Nemes onokája,
Apostolok tizteletes Annya,
Minden fzentek édes vigasága.

Afzfzonyoknak vagy tizta tükőre,
Férfiaknak bay-vivó fegyvere,
Királyoknak oktató Meftere,
Magyar-Orfzágnak valafztot vezére.

Gyönyörködől Angyali Székdben,
Seraphimoknak víg fzeretiben
Cherubimoknak nagy bölcheiségiben
Szent Karoknak rendes feregiben.

Aldot te vagy JESUSnak Daykája,
Atya Istennek szépséges leánya,
Szent Léleknek fzerelmes Mátkája.
Szent Háromságnak leg fzebb alkot|-mánya

boldogságos szűz Máriáról

Angyaloknak nagyságos Aszszonya,
Úr Jézusnak dicsőséges Annya,
Meny-országnak Királyné Aszszonya
Paradicsomnak meg nyitott kapuja.

Reád néznek Á nak szemei,
Özvegyeknek kesserves szívei,
Szegényeknek nyomorúlt igyei,
Bűnőőknek óhajtó Lelkei.

Neked szőllunk Szűzeknek virága,
Patriarcháknak Nemes onokája,
Apostolok tiszteletes Annya,
Minden szentek édes vigasága.

Aszszonyoknak vagy tizta tükőre,
Férfiaknak baj-vívó fegyvere,
Királyoknak oktató Mestere,
Magyar-Országnak választott vezére.

Gyönyörködől Angyali Székedben,
Szeráfimoknak víg szeretetiben
Kerubimoknak nagy bölcsességiben
Szent Karoknak rendes seregiben.

Áldott te vagy Jézusnak Dajkája,
Atya Istennek szépséges leánya,
Szent Léleknek szerelmes Mátkája.
Szent Háromságnak leg szebb alkotmánya

²⁰ A vizsgált példányban a sérült szöveg miatt csak a kezdőbetű és a toldalék olvasható ki a szóból.

Emlékezzél Angyali-karokról,
Emlékezzél Ádám fiairól,
Emlékezzél bűnös szolgáidról
Nagy ohajtva hozzád-kiáltókról

Rettenetes az mi baj-viva'sunk,
Mert kegyetlen az mi ellenségünk
Rettenetes végső ki-múlásunk,
Hogy-ha szent Szűz nem lélsz segítségünk

Dicsértésél dicsős Szent Háromság,
Kitől árad reánk minden jószág;
Dicsértésél Nagyságos Afzónyság,
Ki által száll reánk ez gazdagság.

AMEN

Cantus catholici: DE B.V. MARIAE, Boldogságos Szűz Mariáról. Régi ének²¹

Angyaloknak Nagyságod. Afzónya. Úr JESUSnak
dicsőfléges Anyja. Menyorzágnak Királyné
Afzónya;
Paradicsomnak meg nyitott kapuja.
Reád néznek árváknak szemei. Özvegyeknek ke –
ferves szívei, Szegényeknek nyomorúlt ügyei, Bű –
nösöknek óhajtó lelkei.
Néked szállunk Szűzeknek Virága; Patriárhák –
nak nemes unokája. Apostolok tiszteletes Anyja :
Minden Szentek édes vigasága.
Afzónyoknak vagy tífza tüköre, Férfiaknak
baj vivó fegyvere, Királyoknak oktató Mestere,
Magyar Orzágnak válfaztot Vezére.
Gyönyörködől Angyali székedben, Serafimoknak
vig szerezetiben, Cherubimoknak, nagy bölcseségé –
ben. Sz. Karoknak rendes feregiben.

Emlékezzél Angyali-karokról,
Emlékezzél Ádám fiairól,
Emlékezzél bűnös szolgáidról,
Nagy óhajtva hozzád-kiáltókról

Rettenetes az mi baj-vívásunk,
Mert kegyetlen az mi ellenségünk
Rettenetes végső ki-múlásunk,
Hogy-ha szent Szűz nem lélsz segítségünk

Dicsértésél dicsős Szent Háromság,
Kitől árad reánk minden jószág;
Dicsértésél Nagyságos Aszszonyság,
Ki által száll reánk ez gazdagság.

AMEN

Cantus catholici: DE B.V. MARIAE, Boldogságos Szűz Máriáról. Régi ének

Angyaloknak Nagyságod. Aszszónya.
Úr Jézusnak dicsősséges Anyja.
Menyországnak Királyné Aszszónya;
Paradicsomnak meg nyitott kapuja.
Reád néznek árváknak szemei.
Özvegyeknek keserves szívei
Szegényeknek nyomorúlt ügyei,
Bűnösöknek óhajtó lelkei.
Néked szállunk Szűzeknek Virága;
Patriárháknak nemes unokája.
Apostolok tiszteletes Anyja :
Minden Szentek édes vigasága.
Aszszónyoknak vagy tífza tüköre,

²¹ A betűméretet az eredeti sorszedés követése érdekében csökkentettem, hogy így állítsam párhuzamba a mai olvasattal.

Aldott vagy te JESUSnak dajkája, Atya Isten –
nek szépféles Leánya. Szent Léleknek szerelmes
Mátkája, Szent Háromságnak leg szebb alkotmánya.
Emlékezzél Angyali karokról. Emlékezzél Ádám
Fiáról, Emlékezzél bűnös szolgáidról, Nagy óhajtvá
hozzád kiáltókról.
Rettenetes a' mi baj-vívásunk. Mert kegyetlen a'
Mi ellenfegünk, Rettenetes végső ki-múlásunk,
Hogy-ha szent Szűz nem lesz segítőfegünk.
Dicsírtéssél dicső Sz. Háromság, Kitől árad reánk
minden jószág. Dicsírtéssél nagyságos Aszfzönység,
Ki által száll reánk az gazdagság. Amen.

Férfiaknak baj vívó fegyvere
Királyoknak oktató Mestere,
Magyar országnak választott Vezére.

Gyönyörködöl Angyali székedben,
Szeráfimoknak víg szeretetiben,
Kerubimoknak, nagy bölcsességében.
Sz. Karoknak rendes seregiben.

Áldott vagy te Jézusnak dajkája
Atya Istennek szépséges Leánya.
Szent Léleknek szerelmes Mátkája,
Szent Háromságnak leg szebb alkotmánya

Emlékezzél Angyali karokról.
Emlékezzél Ádám Fiáról,
Emlékezzél bűnös szolgáidról,
Nagy óhajtvá hozzád kiáltókról.

Rettenets a' mi baj-vívásunk.
Mert kegyetlen a' Mi ellenségünk,
Rettenetes végső ki-múlásunk,
Hogy-ha szent Szűz nem lesz segítségünk.

Dicsírtéssél dicső Sz. Háromság,
Kitől árad reánk minden jószág.
Dicsírtéssél nagyságos Aszfzönység,
Ki által száll reánk az gazdagság. Amen.

Cantionale catholicum: A' bődögságos szűz Mariarol, Regi szep enek

Angyaloknak Nagyságos Aszfzönnya,
Ur JESUS-nak dicsősséges Annya,
Menyországnak Királyné Aszfzönnya,
Paradicsomnak meg-nyitott kapuja.

Reád néznek árváknak szemei,
Özvegyeknek keserves szivei,

Szegényeknek nyomorúlt ügyei,
Bűnösöknek óhajtó lelkei.

Néked szóllunk Szüzeknek Virága,
Patriarkáknak nemes unokája,
Apostolok tiszteletes Annya:
Minden Szentek édes vigasága.

Aszszonyoknak vagy tiszta tüköre,
Férfiaknak baj-vivó fegyvere,
Királyoknak oktató Mestere,
Magyar Országnak választott Vezére.

Gyönyörködöl Angyali székedben,
Serafimoknak víg szeretetiben
Cherubimoknak nagy bölcseségében,
Szent Karoknak rendes Seregében.

Aldott vagy te Jesusnak dajkája,
Atya Istennek szépséges Leánya,
Szent Léleknek szerelmes Mátkája,
Szent Háromságnak legszebb alkotmánya.

Emlékezzél Angyali Karokról,
Emlékezzél Adám fiairól,
Emlékezzél bűnös szolgálóidról,
Nagy óhajtva hozzád kiáltókról.

Rettenetes a' mi bajvivásunk,
Mert kegyetlen a' mi ellenségünk,
Rettenetes végső ki-múlásunk,
Hogy ha Szent Szüz nem lesz segítségünk.

Dicsirtessél dicső Szent Háromság,

Kitől árad reánk minden jószág
Dicsírtessél nagyásgos Aszszonyság,
Ki-által száll reánk az gazdagság.

A m e n.

4. Összegzés

Vásárhelyi András Északkelet-Magyarországról származó ferences szerzetes. Itt kapcsolatba kerülhetett a huszitizmussal, aminek kelyhes irányzata tovább ápolta a katolikus énekhagyományt. A husziták nemzeti igehirdetésre való igényük miatt megindult a liturgia nemzeti nyelven való megtartása és liturgikus énekek fordítása. Vásárhelyi András szerkesztette át a ma ismert *cantilenát*. Valószínűleg már korábban lefordította, vagy valaki más munkáját vette alapul, erre utal a szöveg jelentésmezeje. Alkotása közben akrosztichonos szerkezetet alakított ki az ének versszakainak kezdőbetűiből. Ennek elérése érdekében egyes strófákat kisebb-nagyobb változtatásokkal megismételt. Írása a ferencesekre jellemző keverék helyesírás. A lejegyzés során számos egyéb hibát is elkövetett, ezek egy része kijavított. Hibát véthetett a tizenkettedik versszakban is, így az akrosztichonos szerkezet nem lett teljes. Ez könnyen kiigazítható a szórend megváltoztatásával:

Vétkezetönk rettenetes nekönk

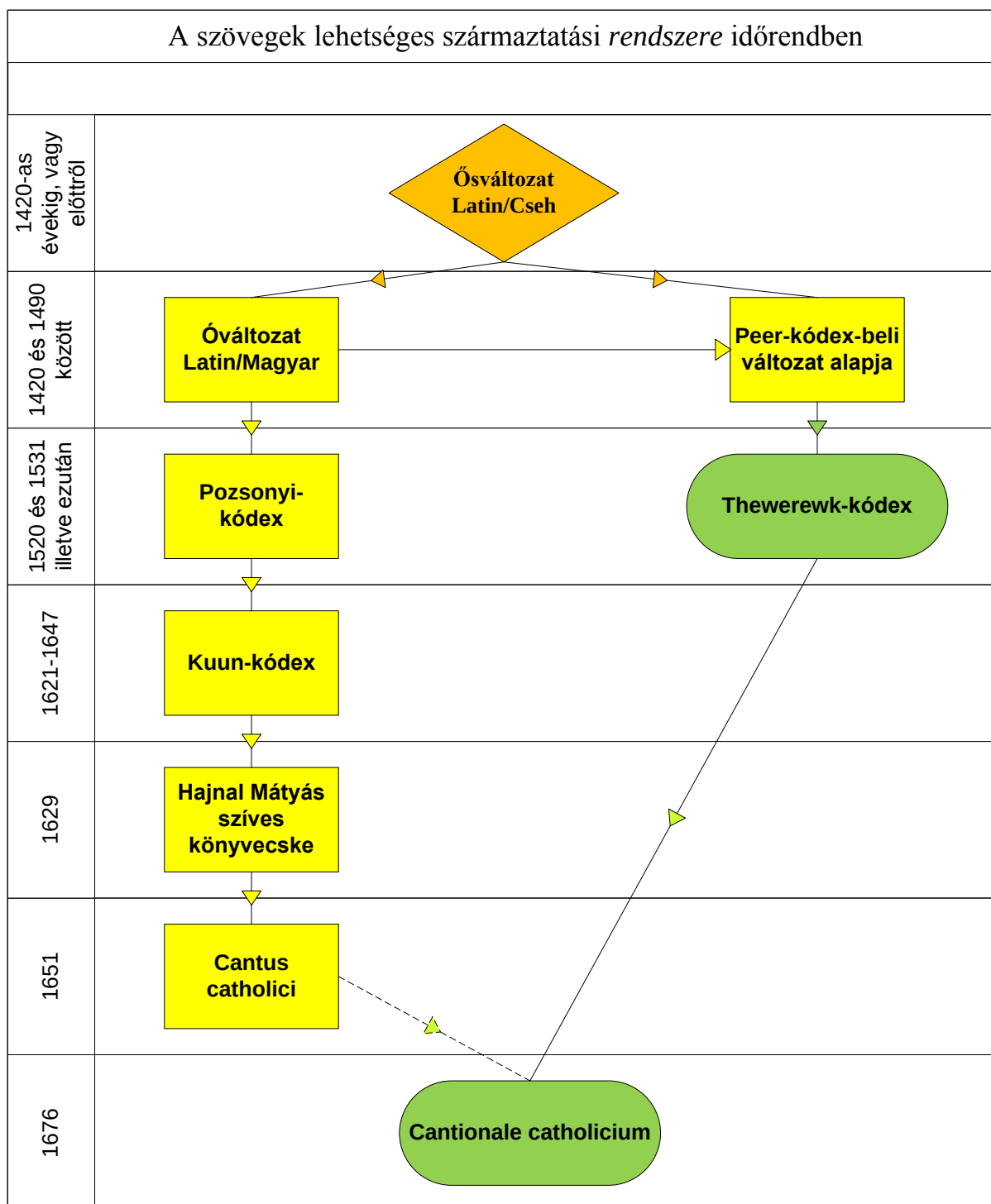
És sirodalmas az mi életönk

Rettenetes nekönk vétkezetönk

Ha te nem lész nekönk segedelmönk/ szégyedelmönk

Ezután alkotása ismertté vált, ezáltal különböző olvasatai, értelmezései jöttek létre, amik a másolások során meg is mutatkoznak. Esetlegesen huszita hagyományt követve szándékos változásoknak is betudhatók, megerősítve ezzel a prédikációs jelleget. A Peer-kódex szövegének másolatának tartom a Thewrewk-kódexbe került változatot. Mivel a cantilnea töredéke a Pozsonyi-kódexben is szerepel, úgy vélem, elindult egy nyugati irányú terjedése is.

A következő ábrán szemléltetem a szövegek lehetséges keletkezését. Az egyes változatok mellett feltüntettem a keletkezési évszámokat, illetve az *ősváltozat* és Peer-kódex esetében az alapszöveg (*óváltozat*) vélhető keletkezési idejét is. A Cationale catholicum a legkésőbbi változat, Csíksomlyón adták ki. Az indokolja lehetséges származását a Thewrewk-kódexből, hogy Sövényházi Márta és az apácakolostor 1531-ben Erdélybe települt át, viszont szövege majdnem teljesen megegyezik a Cantus catholiciben található változattal. Szaggatott vonallal jelöltem a bizonytalan kapcsolatot.

1. ábra: A szövegek lehetséges származásai és kapcsolatai

5. Jegyzetek

1. Kódexet író kezek hangjelölései²²

11. Táblázat: A Peer-kódex előszavában található írásjel-táblázat a Mária-cantilenát lejegyző kéz jelhasználatáról - kiegészített

hang	betű	
	általános	ritka
c	L	c, ch
cs	ch	c
g	g,	g,
gy	gÿ, gh, g	gi
i, í, j	ÿ	
k	k	c, ch, kh
ly	l', lÿ	
ny	ñ, nÿ, n	
ö/ő	o	o
s	s	z, sc
u/ú	w, u, v	w
ü/ű	w	ú, w
v	u, v, w	
z	z	s
zs	z	

12. Táblázat: A Thewrewk-kódex előszavában közölt táblázat a cantilenat író kéz maitól eltérő hangjelöléséről - kiegészített

Hang	Betű
	Harmadik kéz
á	a, aa
c	cz, ch, (c)
cs	cz, ch

²² A Peer-kódex: a nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Argumentum, Budapest, 2000 és Thewrewk-kódex, 1531: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1995 kötetk alapján.

é	e, ee
gy	ǵ, gī, gÿ, gy, g
i	y, ÿ
j	i, ÿ
k	c, (ch)
ly	l', l''
ny	ń, ny, nÿ, (n)
ö, ő	ew, eu, o
sz	z, (s)
u, ú	w, (u), (v)
ü, ő	w, (u), (v)
v	w, (u), (v)

2. A Kódexek előszavaiban található megjegyzések a Vásárhelyi-cantilenáról

Előszó: VII- XI.

„Hogy codexünk mikor készült, határozottan nem mondhatni. Évszám kettő is van benne, de egyik sem hiteles. Az első 1508 Vásárhelyi András cantilenája utolsó előtti szakaszában fordul elő, de csak azt mondja, hogy e cantilenát mikor szerzették. A másik pedig 1526 az eredetinek 356. lapján csak ezt muatolja, hogy mikor írták bele azt a deák részt, melynek befejezését teszi. Révai Miklós (1787) az 1. és 2. kéz írását előbbi évszámmra támaszkodva a XV. sz. közepére teszi, de helytelenül, mert caractere a XVI. sz. elejére utal. [...] A Vásárhelyi cantilenája megvan egy (az utolsó előtti) strophá hiával Thewrewk Codexben is, a sz. Lászlóról szóló ének meg csak egy (az utolsó versszak) hiával, de három magyarra is fordítottal megtoldva a Gyöngyösi Codexben. Apáti cantilenájáról azért kell még különösen megemlékezni, hogy a 8. versszaka első szavát Révaitól eltérve nem **Lepkek**-nek, hanem **Cepkek**-nek szedtettem, mert e szó kezdőbetűje szakasztott olyan, mint a **C** ezekben: Cantilena, Cyntalan, de nagyon különbözik a Legyen hala **L**-jétől, pedig mind ezeket egy kéz írta. Ha ez meg is áll, akkor a cantilenából csak egy strophá hibázik, mely a 8. és 9. közt foglalt helyet s U-val kezdődött. Végű még a Te deum magyarjáról annyit említek, hogy az eredetiben kottára van téve.” (Nyelvemléktár, 1874)

„Csakis az első kézre jellemző a *k* hang (viszonylag gyakori) *c* betűvel való jelölése. Általában szórtan, szóvégeken találkozunk ezzel a jelenséggel, de Vásárhelyi András

énekében (77-82) veláris magánhangzók előtt és szóvégeken rendszerűen fordul elő – itt nyilván a lemásolt szöveg sajátosságaként. Ugyancsak ebben a szövegrészben feltűnő a szóvégi *ch* betűkapcsolat *k* értékű használata.” (Nyelvemléktár, 1874)

„Kedvelt voltáról tanuságot tesz e hét sor is, mely különben azt is gyaníttatja, hogy a codex több helyről összemásolt compilatio, hogy tehát három írója nem eredeti író vagy fordító, hanem csak egyszerű másoló. E kérdésre legbiztosabban az íráshibák felelnének, ha itt tudni lehetne, mit hibázott el a pozsonyi másoló s mit lehet magának a codexnek tulajdonítani.” (Nyelvemléktár, 1885)

„Az «Angyaloknak nagyságos asszonya» szavakkal kezdődő 4 × 10 sorokban szóló népénekünk a legelső vers, amely szerzőjének nevét, a szerzés helyét és idejét is megadja. [...] Vásárhelyi András ferences szerzőnek ez a kedvelt éneke hosszú századokon át élt a nép ajkán. A szerző a 4 × 10-es szerkezetet a «Jubilus aureus B.M.V.» című 100 versszakos 4 × 10-es sorokból álló középkori himnuszról vehette.” (Domokos Pál Péter, 1979)

3. A szövegben feltett szavak származékai

13. Táblázat: Etimológiai származtatások kronológiája (Benkő Lóránd; Kiss Lajos, Papp László, 1967)

dicső		
1343	OklSz.	Dychev
1350	KTSz.	dichev
1372/1448	JókK. 19	gyczefeg
1416/1450	BécsiK. 131	diLq
1463	MNy. 23: 36	dichwuen
1518	SándK. 17	diččōŭles
1526	SzékK. 2	dŭččōfegheben
1617		dücsüicsd
dicsőség		
1350	KTSz.	dichev feg
dicsőség		
1372/1448	JókK. 44	gŷczewfeges
dicsér		
1372/1448	JókK. 36	gyczer, gŷczerem

1416/1450	BécsiK. 102	dilernèc
1510	MargL. 29	dychyrny
dicsekedik		
1372/1448	JókK. 31, 128	gÿczekedhetewn̄k, gÿczewlkewgÿek
1416/1450	BécsiK. 115	dilèkedik
1552	Heltai: Dial. B7a	dichòkòdem
1604	MA	dűczekedem

diadalmas		
1518k.	PeerK. 335	dyadalmaſſaghy

titok		
1350	KTSz.	titcon
1372/1448	JókK. 42	tÿtok
1416/1450		titk
tilt		
1195	HB	tilutoa
1372/1448	JókK. 109	megtylta

szín		
1195	HB	fcine
1476	OkISz.	Makzywneu
1538	PestiN. L2	zÿnÿekrewl
1577	Tel: Evang. 1:89: NySz.	szenedet
1585	Cal. 346	Czinnel
1668	Matk: BCsák 445: NySz.	szinnyyezié

özvegy		
1302	OkISz.	Wzwegh
1372	JókK. 7	ezyegÿnek
1416/1450	BécsiK. 26	øzuèg
1560	GyöngySzt. 760	Oszüegh

ügy		
1213	VárReg. 151	Vyes
1350	KTSz.	ez ygnec
1416/1450	BécsiK. 171	űgnèc
1816	Gyarmathi: Voc. 94	vigy

éj		
1372/1448	JókK. 4, 74	Enek, evnek
1405 k.	Schl.Szj. 113	wzak
1416/1450	BécsiK. 150	ey
1485	Oklsz.	eeth
1490	SzalkGl. 102	ynek
1506	Winkl.K 236	ewnek
1519	JordK. 391	eeh
1527	Heyd. 7	iy

éh		
1138/1329	MNy. 32: 132	Ehvdé
1315 k.	Gj. S.	ehezeu(cnek)
1372/1448	JókK. 106, 30	ehuel, ehyfeguel
1416/1450	BécsiK. 1	èhŕég
1541	KazK. 111	effegnek
1565	Mel: Jób. 69: NySz	ęség
1585	Cal. 509	éh

jonh		
1221/1550	VárReg. 221	Yhad
1300	ÓMS.	ivnhum, iumhumnok
1340	MNy. 63: 367	Johews
1355	Oklsz.	Johhos
1359	MNy. 63: 367	Ihus
1372/1448	JókK. 13, 3	yohhom, yonhaban
1405	SchlSzj. 413	ioÿ
1417	Oklsz.	Johus
1456	Serm.Dom. 2: 58	ehal

1476	MNy. 20: 86	jöhodban
1485	OklSz.	Ynhanak
1506	WinklK. 191, 213	enhom, Iuhodnak
1518k.	PeerK. 332	yhay

óhajt		
1416/ 1450	BécsiK. 92	ohaita
1517	DomK. 69	ohytvan
1527	ÉrdyK. 43	oyoytozafaat
1529	VirgK. 71	olhaytas
1550	Bat: KTud. 81 NySz.	ohétasokkal
1553	RMKT. 3: 14	ohút
1608	MA: Bibl. 5: 6 NySz.	ôhayt
1617	Lép: PTük. 1: 325 NySz.	oháytvan

bízik		
1138/1329	MNy. 32: 131	Bizau
1372/1448	JókK. 44	byzýkuala
1372		byzodalmat
1535		bizton
1563		Býztoflágom
bátorság		
1138/1329	MNy. 32: 132	Bahatur
1177/1202-3/15. sz	Györffy 1: 598	Batur
1180k / 12-13. sz	PRT. 8: 270	Buatir
1230	Györffy 1: 848	Baatur
1323	Görffy 1: 710	Bathorighaz
1372/1448		batron
1372/1448		battorfaganac
bosszant		
1416/1450	BécsiK. 113	bozonta
1456	SermDom 1: 374	bozontho
1522	KeszthK. 147	bozwntaafrol

1532	TihaK. 189	bozzuntania
bosszú		
1211	Okl.Sz.	Boscu
1372/1448	JókK. 3	bozzofágokual
1456	Serm.Dom. 1: 281, 2: 1, 341, 550	bozzu, bozo, buzzu, bozu, buzwÿat
1510	RMNY. 2/2: 9	Bozywſſagath
1585	Cal. 1017[1015]	Bozzasag
bocsát		
1195k.	HB	bulſcaffa
1514	JókK. 7	boczata
1514	LobkK. 11	bachaffad
bú		
1138/1329	MNy. 32: 132	Buus
1300	ÓMS	buol
1416/1490	AporK. 6	bvzoltatnek
1527	ÉrdyK. 666	bozwltanak

vigasztal		
1372/1448	JókK. 1202	vÿgaztalyauala

világ		
1195	HB	vilagbele
1470	SermDom. 2: 356	velagban
	MTSz.	bilaâg, vélág, vélág
világos		
1275	ÁÚO. 12: 157	Vylagus
1416/1466	MünchK. 24	vilagos
világosul		
1372/1448	JókK. 39	vilagoffolot
világosít		
1416/1490	AporK. 109	vilagofolatom
világosítás		

1493	FestK. 79	wylagofythafaawal
------	-----------	-------------------

nyugszik		
1372/1448	JókK. 143, 3, 30	nyugoznakvala, nýwgonnak, nugotlân
1416/1450	BécsiK. 64	megnugouec
1416/1466	MünchK. 65	ñugoggatoc
1456 k.	SermDom. 2: 277	el nuguzik
1495 e.	GuaryK. 79	ñugodnec
1531	TelK. 334	meg nem nyugozic
1541	KazK. 151	nuguek
nyugoszt		
1518 k.	PeerK. 332	megh nywgoztoya

segedelem		
1372/1448	JókK. 36-7	fegedelmeuel
1416/1450	BécsiK. 25.	fègèdèlm
1416/1490	AporK. 5.	zedelmem
1495	GuaryK. 117.	fegòdelm
1513	NagyszK. 104.	fegedelmtől
1585	Cal. 240, 738 (Ϸ: 733)	Segedelem, segòdelòm
segél		
1372/1448	JókK. 7, 79.	zegellyuala, fegellenem
1416/1450	BécsiK. 166.	fègel
1467	MNy. 20: 85	fegyel'ied
1498/1630	MNy. 32, 53	fegillÿen

engesztel		
1416/1450	BécsiK. 12	èngèztèl
enged		
1195	HB	Engede
1416/1450	BécsiK. 9, 25	èngèduala, èngèdèlmèl

fordít

1372/1448	JókK. 113	fordoŷtany
	MTSz.	fordittannyi

szégyen		
1152	Sztp. KritJ. 1: 28	Zegen
1216/1550	VárReg. 232.	Scegyun
1493k	FestK. 130.	zegyenwel
1495e	GuaryK. 83.	zégøn
1508	DöbrK. 83.	ziğenöl'enek
1517	DomK. 48.	meg zegenyevluen
1548	Szék: Zsolt. Szb: NySz	szigõnültetnec
szégyell		
1372/1448	JókK. 50.	zegyenlŷuala
1495	GuaryK. 47.	meg zégønle
1510	MargitL. 51.	zegely
1528	SzékK. 344.	zegelle
1529	VirgK. 139.	meg zegyenuen

szegény		
1138/1329	MNy. 32: 132	Scegun
1141-61/12. sz.	MKsz. 1829-3. 19	Scigina
1152	Sztp. KritJ. 1: 28	Zegen
1195	HB	İcegin
1282/1351	MNy. 11: 26	Scegnŷe
1416/1450	BécsiK. 7, 70	zègenekèt, zègènéknc
1416/1466	MünchK. 91	zègenecnc
1467	MNy. 20: 85	zegŷenek
1475	MNy. 16: 15	zygen
1493	FestK. 143	zegeenŷegemnek
1521	MNy. 37: 204	zèghŷnŷek
1552	Heltai: Dial. A2b	İzegény
1559	LevT. 1: 332	zèghŷn
1564	Okl.Sz.	szigény, sziginy

1585	Cal. 787	zegony [o: zegőny]
1602	Okl.Sz.	Szögén
1800	MNy. 49: 539	szegyen

gazdag		
1372/1448	JókK. 37	kazdag
1380	KönSzej. 76	Gazdak
1391	OklSz.	Gazdagh

esés		
1372/1448	JókK. 159	efefuel
eset		
1474	BirkK. 7	efetben

retten		
1372/1448	JókK. 44	rettenet
1416/1466	MünchK. 88	megreddene
1565	Mel: Jób. 18: NySz.	Meg rőttenél
rettenetes		
1493 k.	FestK. 163	retthenetews

iszonyodik		
1372/1448	JókK. 12	y3anyöwdak
1506	WinklK. 324	yzamodeek
1526	SzékK. 10	yzhonyodas
iszonyandó		
1531	ThewrewkK. 80	yzmando
iszonyatos		
1590	Kár: Bibl. 1: 655, 619: NySz.	Iszszonyatos, Iszanyatosság
1592	C.: NySz.	iszonyatos

sír / siradalom		
1300 k.	ÓMS	fyron, fyrolm

1372/1448	JókK. 23	řiralmaff
-----------	----------	-----------

vív		
1349/1367	OkISz.	viadala
1395	BesztSzj. 185	Bayiuuag, Bayuiuas
1405	SchlSzj. 673	viuathlan
1518 k.	PeerK. 335	bay vywafonk
viadalom		
1513	NagyszK. 22	viadalmat

vét		
1138/1329	MNy. 32: 132	Weíteh
1211	OkISz.	Vitcus
1372/1448	JókK. 68	vetket
1416/1450	BécsiK. 34	vittéc
vétet		
1474	BirkK. 4	veffete
1524	MNy. 25: 67	el nem wythyk
1526	SzékK. 24	véétety
vétkezet		
1372/1448		vettkezetýt
vétkezés		
1470		vethkefezek

figyelem		
1416/1450	BécsiK. 294, 175	figèlmèznèc, Fügèmèièd
1590	Kár: Bibl. 1:250: NySz	fegyelmetesen
1664	MNy. 6: 165	fegyelemre
1668	NyF. 11.sz 67	figyelemre
figyelmes		
1527	ÉrdyK. 572, 345	fygelmefõn, fygelmefõeggel
1531	ÉrsK. 47	fygelmetõfõn

feled		
1195	HB	feledve
1416/1450	BécsiK. 181	èlfèlèdem
1524	MNy. 25: 68	el fellette
fél		
1135	OkISz .	fele
1300k	ÓMS	felleyn
1416/1450	BécsiK. 77	fèléc
1490	Szalk-Gl. 183	fylthe
félelem		
1372/1448	JókK. 44	felelemuel
félelmes		
1416/1450	BécsiK. 154	felèlmès

hiedelem		
1416/1450	BécsiK. 23-4	hièdèlmèzère
1416/1490	Apork. 13	hydelembe
1506	WinklK. 216	hyedelnekŵl
1508	NádK. 271	hyedemnekil
1512	WeszprK. 23	yedelmet
1527	ÉrdyK. 554, 656	hyhedelemnek, hyhedelmeket
1604	Ma	hiedelem

hivalkodik		
1416/1450	BécsiK. 323	Heiolkodic
1495 e	GuaryK. 94	heuolcodo
1513	NagyszK. 160	hiwolcodvan
1590	Kár: Bibl. 1: 643: NySz.	hiualkodasnac
1595	Ver. 69	Hevalkodas

hízelkedik		
1456 k.	SermDom. 1: 437	hizelkedeth
1495 e.	GuaryK. 7	hizòlkòdò

1527	ÉrdyK. 77	heezőlködők
1531	ThewrewkK. 99	hezelködwen
1560	Gyöngy. Szt. 512	hyszelkódes

szerez		
1372/1448	JókK. 75	zerzete
1372/1449	JókK. 39, 130	zerzenek

Források, hivatkozások

- Benkő Loránd (szerk.) (1967-1970-1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) (1992), A magyar nyelv történeti nyelvtana. II./1. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Diós István (szerk.) (1993), Magyar katolikus lexikon. Szent István Társulat. Budapest.
- Domokos Pál Péter (1979), Cationale catholicum. Szent István Társulat. Budapest.
- Farkas Vilmos (1971), Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gyöngyösi-kódex – Nyelvemléktár, Régi Magyar Codexek II. (1874), Magyar Tudományos Akadémia könyvtárai hivatala. Budapest.
- Hajnal István (2008), Írásoktatás a középkori egyetemeken. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Hajnal Mátyás szíves könyvecske * 1629, Bécs (1992), Balassi Kiadó. Budapest. (hasonmás kiadás)
- Kenyeres Ágnes (szerk.) (1967), Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kisdi Benedek (1671), Cantus catholici 1651. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.) (2003), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kniezsa István (1952), Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kuun-kódex (1979), Magyar Helikon. (hasonmás kiadás)
- Kurcz Ágnes: *Vásárhelyi András Mária-éneke in A régi magyar vers* (1979), Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lelkes György (szerk.) (1998), Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma könyvkiadó. Baja.
- Mészöly Gedeon (1936), A hit szó eredete és rokonsága. Szeged városi nyomda és könyvkiadó Rt.
- Molnár V. József – Simon Györgyi (1980), Magyar nyelvemlékek. Franklin Nyomda. Budapest
- Nietzsche, Friedrich (1986), A tragédia születése. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Palacký, František (1984), A huszitizmus története. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Peer-kódex: a nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel (2000), Magyar Nyelvtudományi Társaság. Argumentum. Budapest.

Peer-kódex, Gyöngyösi-kódex, Thewrewk-kódex – Nyelvelmléktár, Régi Magyar Codexek II. (1874), Magyar Tudományos Akadémia könyvtárusi hivatala. Budapest.

Pozsonyi-kódex – Nyelvelmléktár, Régi Magyar Codexek XIII. (1885), Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Thewrewk-kódex, 1531 (1995), A nyelvelmlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.

Vadai István: Vásárhelyi András Mária-énekének forrásáról (megjelenés előtt)

Zaicz Gábor (szerk.) (2006), Etimológiai szótár. Tinta Kiadó. Budapest.